

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Barbora Fimanová

Šedá / šedivá barva a její reflexe v češtině a v českých slovnících

Grey colour in Czech and its reflection in the Czech dictionaries

Poděkování:

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce doc. PhDr. Irena Vaňkové, CSc., Ph.D., především za cenné rady a připomínky k jejímu zpracování, vstřícný přístup a trpělivost.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze, dne 7. května 2015

Barbora Fimanová

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá vyjádřením šedé barvy českými lexémy *šedý* a *šedivý*. Metodologicky vychází z pojetí označení barev v kontextu kognitivní lingvistiky představených v první kapitole. Praktická část práce předkládá analýzu českého slovníkového materiálu a korpusových dat se zaměřením na časté kolokace jednotlivých lexémů. Poznatky vedou k určení jednoho z adjektiv jako označení základní barvy v pojetí B. Berlina a P. Kaye. Výzkum dále přispívá i k objasnění problému, ve kterých oblastech se analyzované výrazy významově liší či překrývají. K tomuto účelu je v práci využita typologie sémantické struktury barevného pojmu K. Waszakowé. Z výsledků vyplývá, že původně adjektiva odkazovala k jiným objektům reality, ale postupně se lexémy *šedý* a *šedivý* významově i konotačně sblíží, přesto však nefungují zcela synonymně.

Klíčová slova

barvy, šedý, šedivý, význam, konotace, kolokace, prototyp, označení základní barvy, české jazykové slovníky

Abstract

This bachelor thesis deals with two lexemes *šedý* and *šedivý*, which serve to designate grey colour in Czech. Methodological it is based on the concepts of color terms in the context of cognitive linguistics introduced in the first chapter. Linguistic part of this thesis presents the analysis of the Czech dictionaries and the corpus data, focusing on frequent collocations individual lexemes. Those findings lead to designate one of the adjectives as basic color term in the conception B. Berlin and P. Kay. The research also contributes to the clarification of the problem, in which areas these terms differ or overlap in meaning. For this purpose it uses a typology of semantic structure of colour concept K. Waszakowa. The results show, that originally the adjectives referred to different objects of reality, but gradually the meanings and connotations of both lexemes converge, but still don't work completely synonymously.

Keywords

colors, grey color, meaning, connotation, collocation, prototype, basic color term, Czech linguistic dictionaries

Obsah

1	Úvod	8
2	Zkoumání barev	9
2.1	Barvy ve fyzikálním, kulturněhistorickém a psychologickém kontextu.....	9
2.2	Barvy v lingvistickém kontextu	10
2.2.1	Základní označení barev v pojetí B. Berlina a P. Kaye	10
2.2.2	Pojetí barev u A. Wierzbické a R. Tokarského.....	13
2.2.3	Sémantická struktura barevných pojmů podle K. Waszakowé.....	14
3	Šedá/šedivá barva	16
3.1.1	Výrazy <i>šedý</i> a <i>šedivý</i> v jazykovém systému češtiny.....	18
4	Zpracování lexémů <i>šedý</i> a <i>šedivý</i> v českých jazykových slovnících.....	21
4.1	Etymologie	21
4.2	Výkladové slovníky	22
4.2.1	<i>Slovník česko-německý</i> J. Jungmanna.....	22
4.2.2	<i>Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický</i> F. Š. Kotta	25
4.2.3	<i>Příruční slovník jazyka českého</i>	27
4.2.4	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i>	30
4.2.5	<i>Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost</i>	32
4.2.6	<i>Nová slova v češtině 1, 2: Slovník neologismů</i>	33
4.2.7	Shrnutí poznatků z výkladových slovníků.....	35
4.3	Synonymie.....	36
4.4	Frazeologie.....	37
4.5	Slovotvorba	39
4.5.1	Derivace	39
4.5.1.1	Slovesa	39
4.5.1.2	Podstatná jména	40
4.5.2	Kompozice	41

4.6	Shrnutí poznatků z českých jazykových slovníků	43
5	Korpusový výzkum	45
5.1	Vyhodnocení výsledků	46
5.1.1	Styčné body v užití lexémů <i>šedý</i> a <i>šedivý</i>	49
5.1.1.1	Sémantický okruh „příroda – svět rostlin“	50
5.1.1.2	Sémantický okruh „člověk“	50
5.1.1.3	Sémantický okruh „neživá příroda“	51
5.1.1.4	Sémantický okruh „kosmos, nebe a nebeská tělesa, (sluneční) světlo a počasí; živly; umělé světlo“	51
5.1.1.5	Sémantický okruh „artefakty“	51
5.1.1.6	Další významy	52
5.1.2	Rozdíly v užití lexémů <i>šedý</i> a <i>šedivý</i>	53
5.1.2.1	Sémantický okruh „člověk“	53
5.1.2.2	Sémantický okruh „svět živočichů“	55
5.1.2.3	Sémantický okruh „neživá příroda“	56
5.1.2.4	Sémantický okruh „artefakty“	56
5.1.2.5	Další významy	56
5.1.2.6	Nositelé spojování pouze s jedním z výrazů	58
5.2	Shrnutí výsledků korpusového výzkumu	58
6	Závěr	61
7	Použitá literatura	63
7.1	Prameny	63
7.2	Odborná literatura	64
8	Příloha	67

Seznam použitých zkratek*

ČNK	<i>Český národní korpus</i>
ČSVS	<i>Český slovník věcný a synonymický</i>
JgS	<i>Slovník česko-německý Josefa Jungmanna</i>
Kott	<i>Česko-německý slovník grammaticko-fraseologický Františka Štěpána Kotta</i>
Machek	<i>Etymologický slovník jazyka českého</i>
PSJČ	<i>Příruční slovník jazyka českého</i>
Rejzek	<i>Český etymologický slovník</i>
SČFI1	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání</i>
SČFI2	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné</i>
SČFI3	<i>Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné</i>
SČS	<i>Slovník českých synonym</i>
SN1	<i>Nová slova v češtině 1: Slovník neologismů</i>
SN2	<i>Nová slova v češtině 1: Slovník neologismů</i>
SSČ	<i>Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost</i>
SSJČ	<i>Slovník spisovného jazyka českého</i>
Tezaurus	<i>Tezaurus jazyka českého</i>
Zaorálek	<i>Lidová rčení</i>

---

* Úplné bibliografické údaje viz kapitola 7.

1 Úvod

Člověk vnímá svět kolem sebe především pomocí smyslů. Mezi nimi zaujímá výsadní postavení zrak, který nám z našeho okolí zprostředkovává nejvíce informací. Můžeme tak rozpoznávat nejrůznější objekty, jejich vzájemné postavení v prostoru, jejich tvary či barvy. Právě barvy jsou podstatnou součástí zrakových vjemů, a proto jsou zkoumány z různých úhlů pohledu od jejich čistě fyzikálního charakteru po lingvistické zkoumání jejich názvů.

V této bakalářské práci se zaměříme na šedou barvu. Ve slovní zásobě češtiny najedeme pro její označení (když odhlédneme od názvů odstínů) hned dva výrazy – *šedý* a *šedivý*. Ale jazyk, který ze své podstaty tíhne k určité jazykové ekonomii, zpravidla nepoužívá absolutní synonyma. „Při hloubkovém, mnohoaspektovém pohledu na lexikální zásobu a na každou lexikální jednotku je sotva možné, aby se našly dvě jednotky po všech stránkách naprosto stejné“ (Filipec - Čermák 1985: 133). Předpokládáme tedy, že určité rozdíly jsou nezbytné i v případě námi sledovaných adjektiv.

Cílem práce bude určit, který z dvojice lexémů *šedý* a *šedivý* odpovídá kritériím označení základní barvy v pojetí B. Berlina a P. Kaye. Dále se pokusíme vymezit shody a rozdíly v užívání obou zkoumaných označení především na základě zpracování hesel, která jsou jim věnována v českých jazykových slovnících. Tento výzkum podpoříme analýzou korpusového materiálu. K dosažení konečných závěrů nám metodologicky poslouží mj. typologie sémantické struktury lexému K. Waszakowé.

Práce je rozdělena do čtyř kapitol. V první z nich nastíníme možnosti zkoumání základních barev v lingvistickém kontextu. Představíme zde zejména práce vztahující se k našemu vlastnímu bádání. Ve druhé kapitole se pokusíme shrnout dosavadní poznatky týkající se šedé/šedivé barvy jak v zahraničním, tak českém jazykovědném kontextu.

Třetí kapitolou začíná vlastní analýza. Jako materiál nám poslouží české jazykové slovníky, přihlédneme ve větší míře i k etymologii, synonymii, frazeologii, neologii a slovotvorným aspektům spojených s lexémy *šedý* a *šedivý*. Na základě těchto dat vytvoříme první závěry, které v následující kapitole podrobíme dalšímu zkoumání, tentokrát na bázi korpusového materiálu, konkrétně korpusu SYN2010. Předpokládáme, že tato část nabízí možnost potvrzení předchozích soudů, a navíc rozšíří oblast bádání i směrem k reálnému užívání zkoumaných lexémů.

V závěru práce popíšeme sémantické struktury obou adjektiv *šedý* a *šedivý* a jejich komparací se pokusíme blíže vymezit styčné body a rozdílné tendence v jejich užívání a typických kolokacích.

2 Zkoumání barev

2.1 Barvy ve fyzikálním, kulturněhistorickém a psychologickém kontextu

Z fyzikálního hlediska je barva vlastností světla, kterou člověk vnímá zrakem. Světlo je tvořeno elektromagnetickým vlněním o určité frekvenci, na niž je lidské oko citlivé (Lepil 2002: 13). Vidění je tedy fyziologický proces vyvolaný v oku tímto vlněním. Podle hodnoty vlnové délky člověk vnímá různé barvy světleného spektra.¹ Jeho interval je vymezen na jedné straně fialovou (390 nm) a na druhé červenou barvou (760 nm). Mezi nimi se nachází hodnoty pro modrou, zelenou a žlutou barvu. Cokoli mimo toto přibližné vymezení už člověk není schopen vidět.

V praxi se však běžně nevyskytují zdroje světla, které by vyzařovaly světelné vlnění o jediné frekvenci, zpravidla se tedy jedná o světlo složené. To je kombinací jednoduchých světél, přičemž „[ú]činky jednotlivých složek světla na zrak pak určují výsledný barevný vjem, jemuž odpovídá charakteristický odstín barvy“ (tamtéž: 14). Dále je barva charakterizovaná také sytostí,² pestrostí³ a jasností.⁴

Člověk se však zajímal o fenomén barvy mnohem dříve, než dospěl k výše uvedeným závěrům. Již starověcí filozofové se snažili tento jev skutečnosti nějak vysvětlit. První systematiku vypracoval Aristoteles. V ní „[s]eřazuje barvy od bílé přes žlutou k modré až černé“ (Baran 1978: 8), navíc jednotlivé barvy přiřazuje k základním živlům. O další typologii se snaží v 15. století Leonardo da Vinci. Tento renesanční umělec již stejně jako jeho předchůdce správně tuší souvislost barev se světlem, ale zatímco u Aristotela světlo funguje spíše jako nutná okolnost barevného vidění, u da Vinciho už figuruje jako předpokládaný zdroj barev (tamtéž: 8-10). Zákonitosti týkající se sféry barev hledal zejména v přírodě. „Uznal šest základních barev a přisoudil jim symboliku prvků a jevů“ (srov. Baran 1978: 9).

Na Aristotelovu systematiku navázal později v 19. století i Johann Wolfgang von Goethe. Ten považoval barvu za subjektivní jev, který vzniká činností lidského oka, konkrétně sítnice (Baran 1978: 10). Zabýval se i psychickými účinky jednotlivých barev a

---

¹ Za barvu objektů však nezodpovídá pouze frekvence dopadajícího světla, ale i samotný povrch tělesa. „Barvu předmětů určuje, v jakém poměru se světelná vlnění jednotlivých vlnových délek na povrchu předmětu odrážejí a pohlcují“ (Lepil 2002: 33).

² Sytost „je dána podílem bílé složky ve světle dané barvy. To znamená, že nejsytější jsou čisté spektrální barvy, které vzniknou rozkladem bílého světla“ (tamtéž: 33).

³ Za pestrou se označuje směs barev, u níž je bohatší spektrální složení než u jejích jednotlivých složek.

⁴ U jasnosti barvy je rozhodující, kolik světla vydává část zorného pole.

světél, přičemž vytyčil zákon harmonie barev (srov. Goethe 2004: 48-49). Také tato teorie byla však později přezkoumána, např. P. O. Rungem a A. Schopenhauerem.

„Člověk vnímá barevný svět kolem sebe, obohacený o emoce, o nálady, které u něj barva nebo barevné světlo vyvolávají“ (Baran 1978: 12). Duševní zážitky přivolené barevným vjemem zkoumá psychologie.⁵ Ta je jedním ze zdrojů informací i pro chromoterapii, tedy metodu alternativní terapie za užití barev. V psychologických výzkumech však „[o]becně platí, že teplé barvy probouzejí psychicky v člověku větší vitalitu a aktivitu, zvyšují motorickou činnost jeho vegetativního nervstva, zatímco studené barvy vyvolávají klid a útlum. Jasně barvy povzbuzují, tmavé deprimují“ (tamtéž: 43).

2.2 Barvy v lingvistickém kontextu

Barvy jsou tedy pro člověka velmi důležité, nicméně každá vědní disciplína zabývající se barvami dochází v souvislosti se svým specializovaným přístupem ke světu k jiné typologii. Výjimkou není ani lingvistika. Z hlediska kognitivně-kulturní jazykovědy je jedním z hlavních problémů při zkoumání barev otázka jejich základovosti. Vědci se však v pojetí skupiny základních barev neshodují a nejsou zajedno ani v kritériích, která musí označení barvy splňovat, aby ho bylo možné považovat za základní. V následujících podkapitolách se pokusíme charakterizovat některá pojetí barev v kontextu kognitivní lingvistiky.

2.2.1 Základní označení barev v pojetí B. Berlina a P. Kaye

Za klasickou práci v oboru lingvistického zkoumání barev se dodnes považuje studie Brenta Berlina a Paula Kaye *Basic Color Terms* (1969). Autoři na základě výzkumu různých světových jazyků vyslovili řadu závěrů týkajících se univerzality označení základních barev.

V teorii Berlina a Kaye hraje klíčovou roli především termín **označení základní barvy**. Při bádání se totiž soustředili zejména na zjištění, zda taková kategorie existuje, zda je platná pro všechny světové jazyky a jaká pojmenování lze do takové skupiny zahrnout. Z toho důvodu si autoři vymezili několik zásadních kritérií pro vymezení tohoto označení základní barvy:

1. Označení základní barvy **nemá být složeným výrazem**, tím pádem jsou vyloučena taková pojmenování, jejichž význam je rozpoznatelný z významu

---

⁵ Test na určení vlastností člověka, při němž dotazovaný sestavuje barvy do pořadí podle oblíbenosti, vypracoval např. M. Lüscher (1991, 1997).

jeho částí (Berlin a Kay dávají za příklad označení jako: *salmon-colored* „barvy lososa“, *the color of the rust on my aunt's old Chevrolet* „barva rzi na starém Chevroletu mé tety“, *bluish* „namodralý“ či *blue-green* „modrozelený“).

2. Za základní barvu **nelze považovat ani označení, která jsou součástí sémantického pole jiného, vzhledem k němu nadřazeného pojmenování barvy**. Toto kritérium eliminuje veškeré názvy odstínů jako *šarlatový*,⁶ *popelavý*⁷ apod.
3. **Rozsah použití označení základní barvy musí být široký**, nesmí se omezovat jen na určitou úzkou množinu předmětů (zde je uveden příklad *blond*, toto označení se užívá pouze ve spojení s vlasy).
4. Takové označení musí také být pro **všechny uživatele daného jazyka psychologicky výrazné**.

Vedle těchto hlavních kritérií jsou v práci amerických lingvistů vymezeny i vedlejší ukazatele pro sporné případy. Základní barvou **nemohou být ani označení, která mají již ve svém pojmenování název předmětu, k jehož barvě odkazují**.⁸ Tímto kritériem tedy vylučujeme názvy typu: *zlatý*, *smaragdový*, *olověný* atp.⁹ Mezi označení základních barev **nepatří ani slova přejatá** (Berlin – Kay 1969: 5–7).

Na základě uvedených kritérií i dalších poznatků došli autoři k závěru, že „referenty označení základních barev je třeba vyvozovat ze souboru jedenácti univerzálních percepčních kategorií“ (tamtéž: 4; překlad BF). Pro angličtinu uvádějí následující soubor jedenácti pojmenování základních barev, které lze do češtiny přeložit jako: *bílý*, *černý*, *červený*, *zelený*, *žlutý*, *modrý*, *hnědý*, *fialový*,¹⁰ *růžový*, *oranžový* a *šedý*.

Těchto jedenáct univerzálních percepčních kategorií tvoří jádro označení barev i v případě, že dané jazykové společenství nemá kategorizovány všechny z nich. Podle stádia jazykového vývoje sestavili Berlin a Kay **model sedmi evolučních stupňů** (Obrázek 1), který je podle nich obecně platný pro rozvíjení slovní zásoby barev ve všech jazycích světa.

⁶ Hyperonymem je adjektivum *červený*.

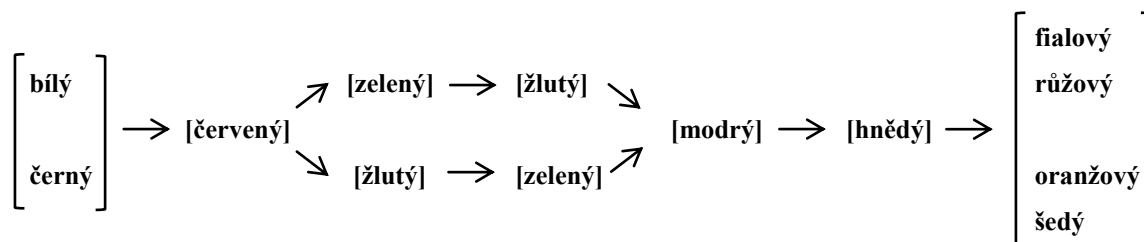
⁷ Hyperonymem je adjektivum *šedý*.

⁸ Zejména s tímto kritériem jsou spojené určité diskuze v případě oranžové barvy (anglicky *orange* zároveň označuje oranžovou barvu i pomeranč).

⁹ S tímto bodem úzce souvisí i to, že označení základní barvy má být ze synchronního hlediska nemotivované.

¹⁰ V tomto případě uvádějí autoři anglické *purple*, nikoli *violet*.

Obrázek 1: Model evoluční posloupnosti v pojetí B. Berlina a P. Kaye¹¹

Tato evoluční posloupnost (Obrázek 1) ukazuje, v jakém pořadí jsou kategorie zahrnovány do lexikonu barev. Podle Berlina a Kaye se v každém jazyce objevují minimálně dva termíny pro barevný vjem,¹² konkrétně určitá opozice „světlý“ vs. „tmavý“, jež jsou v modelu nazvány adjektivy *bílý* a *černý*. Těmito kategoriemi disponují společenství na nejnižším stupni jazykového vývoje. Pro jevy, které nelze popsat jako světlé ani tmavé, se u jazyků na druhém vývojovém stupni, vyděluje kategorie *červený*.¹³ „V třetím stádiu pokračuje redukce rozsahu výrazů *bílý* a *černý*“ (Berlin – Kay 1969: 17; překlad BF), k předchozím pojmenováním barev přibývá buď výraz *žlutý*, nebo *zelený*.¹⁴ Pokud jazyk disponuje pěti označeními barev, přidává se druhé adjektivum z dvojice *zelený* – *žlutý*, čímž je jejich extenze logicky zúžena. Pátý stupeň představují společenství užívající šest termínů; v tomto případě je přidáno označení *modrý*.¹⁵ Po něm následuje pojmenování *hnědý*, objevující se u jazyků používajících sedm označení barev. Na posledním vývojovém stupni se setkáváme s jedním či s několika z termínů *fialový*, *růžový*, *oranžový*, *šedý*.¹⁶ Těmito kategoriemi disponují jazyková společenství užívající osm a více barevných označení.

Při aplikaci na češtinu však upozorňuje Štěpán (2004) na některé odlišnosti. Tyto odchylky začínají šestým vývojovým stupněm, zahrnují tedy výrazy *hnědý*, *šedý*, *šedivý*, *růžový*, *fialový* a *oranžový* (srov. Štěpán 2004: 26–27). My se budeme v tomto ohledu více věnovat pouze postavení lexémů *šedý* a *šedivý* (viz kapitola 3.1.1) v systému základních barev.

¹¹ Berlin – Kay 1969: 4.

¹² Ve vlastním výzkumu nezaznamenali žádný takový případ, ale odvolávají se na výzkumy K.-F. Kocha a M. Bromleyho.

¹³ Je však nutné podotknout, že se v žádném případě nejedná o červenou barvu tak, jak ji chápou uživatelé češtiny nebo jiných vyspělejších jazyků. Na druhém vývojovém stupni pod toto označení spadají i další barvy od žluté přes oranžovou až po růžovou a hnědou (Berlin – Kay 1969: 17).

¹⁴ V případě, že je v systému čtyř pojmenování zastoupena zelená barva, označuje nositele „žluto-zelené, zelené, modro-zelené, modré a modro-fialové, ale může zahrnovat pouze zelenou, žlutozelenou a světle hnědou“ (tamtéž; překlad BF), zatímco pod žlutou spadají i nositelé světle zelených a světle hnědých odstínů.

¹⁵ Kategorie modrý se vyděluje z předchozího chápání zelené barvy. Ta se tím pádem podle autorů už velmi blíží jejímu chápání v angličtině.

¹⁶ U těchto kategorií však už není způsob vydělení zcela jasný, ale v každém případě mají zásluhu na větší diferenciaci předchozích pojmenování.

2.2.2 Pojetí barev u A. Wierzbické a R. Tokarského

V mnohém odlišný pohled na konceptualizaci barev představují polští jazykovědci Anna Wierzbicka (ta ovšem působí již desítky let v Austrálii a píše anglicky) a Ryszard Tokarski. První jmenovaná závěrům Berlina a Kaye přímo oponuje. Podle Wierzbické nemůžeme ani zdaleka ve všech světových jazycích spatřovat v „barevnosti“ samostatnou sémantickou doménu v tom smyslu, jak je tomu například v angličtině (Wierzbicka 2014: 312). Ale ani u jazyků, které takovou doménou disponují, **nemůžeme jednoduše říci, že by měly pro jednotlivé barvy totožné sémantické kategorie**. Samotný rozsah významu je totiž jazykově specifický, což podle Wierzbické neberou Berlin a Kay v potaz. Autorka tím vlastně zdůrazňuje, že **i když je percepce u všech lidí stejná, mechanismy konceptualizace se u různých jazyků výrazně liší**.

V žádném případě však autorka nevyklučuje zákonitosti vyskytující se v systému jazyka, jež bychom mohli považovat za celosvětově univerzální. Hlavním takovým aspektem je **společná zkušenost „vidění“**. „V doméně vidění je univerzální nebo téměř univerzální především rozdíl mezi dobou, kdy lidé vidět mohou („dnem“), a dobou, kdy vidět nemohou („nocí““ (tamtéž: 313). Ve většině jazyků tedy hraje významnou roli opozice tmavý vs. světlý.¹⁷

Pro „mluvení o vidění“ jsou významné též další univerzálie. První z nich je **„využívání obvyklých rysů krajiny jako referenčního rámce pro vizuální kategorie obecně a pro „barvu“**, tedy prototypů (Wierzbicka 2014: 314).¹⁸ Tyto referenty jsou samozřejmě závislé na konkrétním prostředí, v němž jazykové společenství žije. Druhou z univerzálií lidského „mluvení o vidění“ je **„role univerzálního pojmu JAK/O“** (tamtéž). Člověku je totiž přirozené, zejména u skutečností, které nelze jednoduše verbálně popsat, užívat různých příměrů.¹⁹

Ryszard Tokarski zkoumá jazykový obraz světa zejména na základě **tzv. kreativních textů**.²⁰ Ty podle něj „nejen zvýrazňují či potvrzují to, k čemu by badatel zkoumající jazykový obraz světa dospěl i na základě jazykových faktů s velkým stupněm ustálenosti.

---

¹⁷ Takové vnímání je spojeno spíše s atmosférickými jevy než s různými stupni jasu předmětů; to podle autorky ilustruje vnímání světlé a tmavé u dětí (Wierzbicka 2014: 328).

¹⁸ Na jednoznačné určení prototypů však mohou mít negativní vliv okolnosti, jež zapřičiňují, že některé skutečnosti reality jsou „jazykově bezbarvé“. K tomuto závěru došla ruská autorka E. V. Rachilina. Jedná se především o „objekty, které mají stálou, tzv. fixovanou barvu. Barva, typická pro celý druh, u nich není rozlišujícím znakem, a není komunikačně relevantní, a tudíž v jazyce „neexistuje““ (cit. in: Vaňková 2005: 198).

¹⁹ Wierzbicka následně navrhuje explikace typu: „X je blue. = jestliže lidé vidí věci, jako je X, říkají o nich: „to je BLUE““ (Wierzbicka 2014: 324), ty pak dále rozvádí a upravuje.

²⁰ Kreativní texty v pojetí Anny Pajdzińské a Ryszarda Tokarského (2010) zahrnují nejen umělecké texty, ale také jakékoli texty, které se vymykají běžnému užívání jazyka. Spadá sem tedy například i reklama apod. (srov. Pajdzińska – Tokarski 2010)

Mohou se navíc významně zasloužit o plnější rekonstrukci konceptuálního systému daného jazyka vlastní, protože konvencionalizovaná fakta nevytvářejí vždy zcela kompletní obraz celku“ (Pajdzińska – Tokarski 2010: 294).²¹ Z toho důvodu je pro badatele důležité zohlednit i konotace, jež nabízí nestandardní texty.²²

Na Wierzbickou navazuje Tokarski (1995) zejména z hlediska typických nositelů barvy, tedy **prototypů**, které dokládá na současné polské poezii. Ve shodě s Wierzbickou považuje za zásadní pro popsání všech aspektů významu označení barvy přihlídnutí ke kulturním odlišnostem, neboť „všechny rozdíly v nominačních systémech lexika barev v různých jazycích je třeba vidět především v odlišnostech kulturních, v rozmanitých způsobech konceptualizace světa zahrnutých v jazyce“ (Tokarski 2004: 17; překlad BF). Barvy navíc patří právě ke skupině pojmenování, která jsou ve značné míře kulturně zatížena. Při využití prototypové reference při popisu barev tak badatel přesahuje pouhou sémantickou analýzu, do významu zahrnuje i kulturní zkušenost a mimojazykovou realitu (tamtéž: 18).

Přesto autor zmiňuje i určitá omezení takových analýz. Především je to případná nejednoznačnost výsledků ve srovnání se zkoumáním na základě ustáleného jazykového materiálu. Jazykovědec by se tedy měl spoléhat i na nejisté kulturní prvky, přestože se textové konotace mohou omezovat jen na soubor textů, idiolekt autora či jediný text. V takovém případě se totiž badatel může opřít o mimojazykové, **tzv. encyklopedické znalosti**, a zejména o **systémové konotace** i jistou **vnitřní logiku rozložení konotací v sémantice slova**, neboť „struktura významu [...] je celistvým pojmovým modelem, jehož složky [významu; BF] vyplývají jedna z druhé a vzájemně se doplňují“ (Tokarski 2004: 25; překlad BF).²³

2.2.3 Sémantická struktura barevných pojmů podle K. Waszakowé

V současné době se objevuje mnoho výzkumů označení barev zaměřených kontrastivně²⁴ a některé z nich jsou založené na korpusových datech. Významná je například práce Ewy Gieroń-Czeczor (2011), která provedla kontrastivní analýzu šesti označení základních barev v angličtině a polštině. V českém kontextu pak stojí za zmínku výzkum

---

²¹ Proti tomuto pojetí však existují námitky, které zpochybňují platnost takto vyvozených závěrů pro celý systém jazyka. Na kreativní texty, především umělecké, se tak nahlíží jako na nestandardní užití jazyka, jež je omezeno jen na uměleckou sféru použití. Tomu však Pajdzińska a Tokarski oponují výrokem: „[k]aždá výpověď, i ta nejneobvyklejší, se přece opírá o běžný jazyk“ (Pajdzińska – Tokarski 2010: 292).

²² Autor kreativního textu se opírá o základní systémové konotace obsažené v běžném jazyce, ale specifickým užitím může upozornit na různý odstín významu či ho i lehce pozměnit.

²³ Jeho pojetí uvádíme zejména proto, že v korpusovém materiálu (viz kapitola 5) jsou zastoupeny i beletristické texty.

²⁴ Např. Waszakowa (2000a, 2000b, 2004), Bjelajeva (2000).

Tatiany Zaikiny (2011), jenž se soustředil na komparaci označení černé a bílé barvy ve frazeologii češtiny a ruštiny.

Primárně pro kontrastivní analýzu barevných pojmů v různých jazycích vytvořila K. Waszakowa metodologii, jak co nejefektivněji zpracovat popisy lexikálních jednotek, aby mohly být využity i pro srovnání s výsledky jiných badatelů.²⁵ Využívá dělení skutečnosti do jednotlivých sémantických okruhů, díky nimž je komparace jednodušší:

1. sémantický okruh „příroda – svět rostlin“;
2. sémantický okruh „člověk“;
3. sémantický okruh „svět živočichů“;
4. sémantický okruh „přírodní produkty pocházející od zvířat“;
5. sémantický okruh „neživá příroda“;
6. sémantický okruh „kosmos, nebe a nebeská tělesa, (sluneční) světlo a počasí; živly; umělé světlo“;
7. sémantický okruh „artefakty“.²⁶

Přestože v bakalářské práci nebudeme komparovat různé jazyky, použijeme tuto metodologii k závěrečnému srovnání užívání lexémů *šedý* a *šedivý*, dále k nalezení jejich typických konotací a kolokací. Na tomto základě dojdeme k jasnějšímu vymezení, v čem se užívání obou adjektiv liší a v čem je stejné.

---

²⁵ Metodologie K. Waszakové byla vytvořena zejména pro potřeby celoevropského projektu výzkumu barevných pojmenování.

²⁶ Typologii vypracovala Waszakowa (2000b, 2004), ve své práci ji využívá Vaňková (2005). Její jemnější dělení sémantických okruhů užíváme i v této práci.

3 Šedá/šedivá barva²⁷

Postavení šedé/šedivé barvy v systému základních barev se v jednotlivých teoriích liší. Všem je však společné nahlížení na tuto barvu jako na **okrajovou**: nevyskytuje se sice nijak ojediněle, avšak typickou základní barvou není. Abychom se mohli zabývat konkrétně touto barvou, musíme nejprve shrnout poznatky zatím provedených bádání.

V pojetí Berlina a Kaye je šedá/šedivá sice zařazena do systému označení základních barev, v jejich modelu evoluční posloupnosti se však ocitá až na sedmém stupni (viz kapitola 2.2.1). Tento pojem tedy kategorizují až jazykově nejvyspělejší kultury a společenství, proto ho můžeme považovat za okrajový, resp. **necentrální pojem**. Ve výzkumu se navíc právě šedá/šedivá barva projevila jako poněkud problematická. V některých jazycích totiž narušila jednoduchý model evoluční posloupnosti, jelikož se ve slovní zásobě objevila mnohem dříve, než by bylo možné očekávat. To se projevilo u jazyků kmenů Hopi, Samal a Papago, které spadají ke čtvrtému vývojovému stupni, nicméně výraz pro šedou/šedivou se u nich již objevuje. Pouhé tři případy však autoři nepovažují vzhledem k velikosti celého zkoumaného vzorku 98 jazyků za tak závažný, aby kvůli němu přehodnocovali dosavadní výsledky. Tuto záležitost podle autorů navíc **ovlivňuje kvantitativní aspekt šedé/šedivé barvy** (otázka jasů), neboť opozice „světlé“ vs. „tmavé“ je kategorizována jako první (viz kapitola 2.2.1) a šedá/šedivá barva je z tohoto úhlu pohledu vlastně jejím doplněním (srov. Berlin – Kay 1969: 45). Nutnost revize teorie připouští pouze v případě, že by se šedá/šedivá objevila ve slovníku označení barev dříve než ostatní barvy i v dalších výzkumech. Jedním z možných způsobů úpravy evoluční posloupnosti by pak podle autorů bylo zařazení šedé do kteréhokoli bodu od čtvrtého stádia evoluční posloupnosti (tamtéž).

Wierzbicka zařazuje šedou/šedivou do skupiny smíšených barev, kam řadí i oranžovou, růžovou a fialovou (Wierzbicka 2014: 350). Každou z těchto barev sice považujeme v našem konceptuálním systému za „jednotlivou“, ale „[n]a určité úrovni našeho jazykového povědomí [...] můžeme každou z těchto barev [...] spojovat se dvěma dalšími pojmy pro barvy“ (tamtéž). Z toho autorka vyvozuje následující explikaci:

---

²⁷ Vzhledem k tomu, že cílem práce je určení jednoho ze zkoumaných adjektiv *šedý*, *šedivý* jako označení základní barvy, považujeme grafickou podobu „šedá/šedivá barva“ za nejlepší možnost a budeme se jí držet v celé práci. Vyjadřuje totiž fakt, že základní barvou, k níž výrazy odkazují, je jen jedna, ale zároveň nepředjímá, který z lexémů bude označením základní barvy.

*X je grey. =
někdo si o věcech, jako je X, může myslet: je to jako něco černého
ve stejnou dobu si někdo může myslet: je to jako něco bílého (tamtéž: 351).*

Ta navíc zachycuje i fakt, že „v případě ‚smíšené barvy‘ je jedna pojmová složka obvykle výraznější než druhá“ (tamtéž). U šedé/šedivé je to právě **větší blízkost k černé než bílé**, tudíž je černá uvedena jako první.

Z celého pojednání však pro šedou/šedivou barvu vyplývá, že ji Wierzbicka nepovažuje za součást systému základních barev v pravém slova smyslu. Pokládá ji spíše za jedno z rozšíření tohoto inventáře, do něhož spadají pouze barvy: červená, žlutá, zelená, modrá a černá s bílou (tamtéž: 350-351).

Ve stejném duchu o šedé/šedivé barvě pojednává i Tokarski. Šedou/šedivou tedy máme i podle jeho názoru konceptualizováno jako **smíšenou**. V našem pojmovém systému navíc představuje barvu **nejvíce „bezbarvou“** – v některých případech dokonce funguje jako plnohodnotné synonymum k adjektivu *bezbarvý*. V tomto významu mají obě označení (*šedý*²⁸ i *bezbarvý*) negativní konotace zla, smutku, ošklivosti, nudy, průměrnosti, jednotvárnosti, beznaděje atp. a mohou být chápána jako antonyma k adjektivu *barevný* (srov. Tokarski 2004). Ve spojení s člověkem pak výraz *šedý* konotuje jednak **absenci jakýchkoli výrazných vlastností**, a jednak může být spojován s **chorobou** (Tokarski 2004: 58).

Tokarski bere za své i pojetí šedé/šedivé barvy jako oblasti, která se nachází **mezi barvou černou (prototypem je noc) a bílou (prototypem je den)**. V textových konotacích se podle něj vyjevují také spíše negativní konotace, zejména ve spojení s počátkem noci (tedy soumrakem) v jeho negativním významu.²⁹ To navíc poukazuje i k faktu, že se šedá/šedivá blíží spíše černé než bílé. Podle Tokarského je totiž šedá/šedivá „zesvětlená či méně černá čern“ (Tokarski 2004: 62; překlad BF).³⁰

Při pohledu na výše uvedená spojení a konotace je patrné, že adjektivum *šedý* se může vztahovat k různým vlastnostem prostředí, tedy buď **k samotné barvě objektu**, pak hovoříme

---

²⁸ Polština nemá jako čeština pro označení šedé/šedivé barvy dva lexémy, proto zde uvádíme jen adjektivum *šedý*.

²⁹ Šedá/šedivá barva v tomto smyslu doplňuje škálu výrazů *černý – bílý* v jejich přenesených významech „zlý“ – „dobrý“. Ve spojení se soumrakem tedy předznamenává příchod onoho „zla“, proto s sebou nese negativní konotace.

³⁰ Tato blízkost šedé/šedivé barvy k černé nebo bílé je také jazykově specifická a nemusí být tudíž ve všech jazycích stejná.

o **kvalitativním aspektu barvy**, nebo k **míře osvětlení** (viditelnosti v) prostředí, to vnímáme jako **kvantitativní aspekt**.³¹

3.1.1 Výrazy *šedý* a *šedivý* v jazykovém systému češtiny

K podobným závěrům (zejm. ohledně spojení šedé/šedivé barvy a lidského těla) jako Tokarski dochází i Vaňková v souvislosti s češtinou (2005). Zatímco „barevnost je spjata se světlem, krásou, životem a zdravím, s bohatstvím, štěstím, radostí, veselím, rozmanitostí plného života“ (Vaňková 2005: 196), skutečnosti spojované s nebarevností, šedí „představuj[í] druhý pól opozice: (spíše než noc a tmu) šero, nehezkost [...] psychické i fyzické živoření, tíži všednodenního života, chudobu, smutek, nudu, letargii, znechucení, jednotvárnost a nedostatek podnětů“ (tamtéž). Lidské tělo (či jeho část) je popsáno jako šedé pouze v případě, kdy se jedná o člověka ve špatném fyzickém stavu, a ve specifických případech nahrazuje v tomto kontextu typičtější bílou nebo zelenou, a také bledou (Vaňková 2000: 107). Vedle toho se ale vyskytuje i ve spojení s krátkodobějšími psychofyzickými projevy, zejména ve spojení se strachem (tamtéž: 122).

Teorii Berlina a Kaye zmiňuje ve svém výzkumu Štěpán (2004). Nahlíží na ni v kontextu českého jazykového prostředí a v závislosti na tom ji mírně modifikuje.³² To se týká mimo jiné i šedé/šedivé barvy. Ta je jednak v posloupnosti postavena ještě před hnědou, která je zařazena až na poslední místo, a jednak se v rámci skupiny nacházející se v Berlinově a Kayově teorii na konci evoluční řady spolu s růžovou posouvá o něco blíže k centru systému základních barev.

Štěpán (2004) se ve své teorii zaměřuje především na označení barev, jež jsou součástí českých toponym. Výrazy *šedý* a *šedivý* se ve vlastních jménech zeměpisných nacházejí spíše okrajově ve srovnání s barvami vyskytujícími se přímo v centru systému základních barev či v jeho blízkosti. V primárním významu zaznamenal Štěpán v pomístních jménech častěji variantu *šedivý* než *šedý*,³³ přestože autor zmiňuje předpokládaný mladší charakter tohoto pojmu. „Nejčastěji [...] zpracovatelé soupisů pomístních jmen přisuzují šedivé zbarvení porostům luk“ (Štěpán 2004: 59). Ojedinele se „adjektivum *šedivý* vztahuje k barvě půdy [...], případně horniny“ (tamtéž). Při mapování sémantického pole této barvy jmenuje výraz *šerý*, které se v pomístních jménech také vyskytuje. Zde ovšem naráží na

³¹ Vyplývá to i z achromatického charakteru šedé/šedivé barvy.

³² V češtině se tedy podle této teorie výrazy *šedý*, *šedivý* a *růžový* dostávají o něco blíže k centru systému základních barev ve srovnání s modelem amerických lingvistů, zatímco *hnědý*, *fialový* a *oranžový* stojí na jeho periférii (srov. Štěpán 2004).

³³ Adjektivum *šedý* se v toponymii objevilo pouze v jednom výskytu, navíc v sekundárním významu.

problém, zda chápat tento pojem jako synonymum k výrazu *šedý* (jak fungovalo ve starší češtině), nebo spíše v jeho kvantitativním významu, který je v současnosti obvyklejší. V příručkách je akcentována spíše druhá varianta, avšak nacházíme i případy, v nichž adjektivum odkazuje právě ke zbarvení půdy.

Zajímavé jsou i sekundární významy lexému *šedivý*. V toponymii Čech se objevují dva. Prvním z nich „**usychající, suchý, nekvalitní, špatný**“ se užívá se často ve spojení s pastvinou, kvalitou trávy apod. V druhém významu adjektivum označuje spíše bažinu, potažmo **mlhu** objevující se v bažinatých oblastech (tamtéž: 86-87).

Výrazy *šedý* a *šedivý* se zabývaly i Věra a Barbara Schmiedtovy (2006) v rámci svého výzkumu základních barev na podkladu dat z ČNK.³⁴ Jako teoretické východisko jim posloužily závěry Berlina a Kaye (viz kapitola 2.2.1), ale evoluční posloupnost pro češtinu modifikovaly. Jazykovou základovost chápou „jako stupeň zapojení pojmenování do jazykového systému“ (Schmiedtová – Schmiedtová 2006: 285) a zkoumají ji na základě „frekvence, dále podle bohatosti sémantiky, frazeologie [...] i neologie“ (tamtéž). Svůj materiál omezují na adjektivní vyjádření v nominativu singuláru, přesto v určitých případech přihlíží i k derivaci a kompozici slov (tamtéž). Tento přístup je však do jisté míry problematický, zejména protože autorky absolutizují korpusová data bez přihlídnutí k dalším podstatným zákonitostem sémantiky barev.

Autorky zmiňují achromatický charakter šedé/šedivé barvy, ale také zdůrazňují její význam pro vnímání okolního světa, protože spolu s černou a bílou napomáhají k rozlišování „světl[a] a tm[y], tepl[a] a zim[y], ale v přeneseném významu i dobr[a] a zl[a]“ (tamtéž: 288).

Po shrnutí výsledků stanovují Schmiedtovy jako označení základních barev výrazy: *černý, bílý, červený, modrý, zelený, žlutý, šedý/šedivý a hnědý*.³⁵

Z výše uvedeného tudíž vyplývá, že na šedou/šedivou barvu nahlíží každá teorie poněkud jinak. Ve všech však platí za okrajovou barvu. V pojetí Wierzbické a Tokarského je navíc zahrnuta do skupiny **smíšených barev**. Šedou/šedivou barvu tedy podle nich máme konceptualizovanu jako směs černé a bílé. Navíc je ale nutné podotknout, že oba tito autoři upozorňují na **větší blízkost šedé/šedivé k černé než k bílé**. Tokarski tento fakt dokládá i podobností textových konotací výrazů *černý* a *šedý*. Lexémy *šedý* a *šedivý* jsou totiž

³⁴ V tomto výzkumu jsou pojímány obě adjektiva jako jedna skupina.

³⁵ Ve srovnání s původní teorií Berlina a Kaye tudíž z okruhu základních barev vylučují růžovou, fialovou a oranžovou barvu. Šedá/šedivá jsou tedy i v tomto pojetí považovány za základní barvu.

spojovány jednak s **negativními emocemi** a stavy jako je smutek či beznaděj, a jednak se **soumrakem**, jakožto počátkem noci. Ve studii Tokarského je navíc akcentována i jakási největší míra „**bezbarvosti**“ šedé/šedivé v porovnání s jinými barvami.

V českém prostředí je šedá/šedivá, brána jako základní barva (podle teorie Berlina a Kaye, přestože je jejich evoluční posloupnost modifikována). Ve studiích Štěpána a V. a B. Schmiedtových se označení *šedý* a *šedivý* posouvají směrem k centru systému základních barev, mimo jiné v souvislosti s odsunutím lexému *hnědý* až na periferii.

4 Zpracování lexémů *šedý* a *šedivý* v českých jazykových slovnících

V této kapitole se pokusíme na základě údajů excerpovaných z českých jazykových slovníků nalézt významové shody i rozdíly dvojice lexémů *šedý* a *šedivý*. Dané informace by měly posloužit i jako základ pro pozdější určení jednoho z těchto pojmenování za označení základní barvy, což je jedním z cílů práce.

Nejprve se zaměříme na etymologii daných výrazů, poté přejdeme k definicím klasických výkladových slovníků. Neopomeneme ani synonymii, frazeologii a slovtvorné aspekty spojené s lexémy *šedý* a *šedivý*.

4.1 Etymologie

Jak v Rejzkově, tak v Machkově slovníku je o lexémech *šedý* a *šedivý* pojednáno v jediném hesle. Rejzek pro ně nachází slovanské ekvivalenty: hornolužické *šędziwy*, ruské *sedój*, chorvatské *sijed* či staroslověnské *šedь*. Základ vidí ve výrazu **chěrь* (*šery*), které se následně přetvořilo na praslovanské **chědь* obdobným způsobem jako **gnědь* (*hnědý*) či **bledь* (*bledý*).

Machek vysvětluje etymologii tím, že se výraz *sěrь* (*šery*) nejprve přeměnil v praslovanské *šedь*, které se dále vyvíjelo po vzoru jiných adjektiv označujících barvu. Na rozdíl od Rejzka se věnuje i lexému *šedivý*. Ten je označen za druhotvar, jenž nemá v označení barev u jiných západoslovanských jazyků obdobu. Machek zde vyslovuje domněnku, že by se v tomto případě mohlo jednat spíše o přeměnu po vzoru *libivь* ve významu „hubený, vychudlý“, užívané v situacích, kdy se hovořilo o někom starém a sešlém.

Jelikož oba slovníky odkazují k úzké etymologické souvislosti s adjektivem *šery*, vezmeme zde v úvahu i toto heslo.

Původ výrazu *šery* je všeslovanský. Rejzek uvádí i jeho ekvivalenty z dalších slovanských jazyků, jako např. polské *szary*, srbské *sêr* s významem „šedý, světlý“ či církevněslovanské *sěrь* s významem „modrošedý“. Oba autoři se však vyjadřují v tom smyslu, že rekonstrukce indoevropského základu a v závislosti na tom i původ slova představuje problém, zejména se zřetelem k hláskosloví.³⁶ Rejzek pokládá za původní výraz **ksoi-ro-*. Zmiňuje i časté srovnávání s staroislandštinou, stroairštinou či staroangličtinou, upozorňuje však zároveň na hláskoslovnou problematičnost výrazů z těchto jazyků. I přesto

³⁶ U západoslovanských jazyků se objevuje „š“ oproti „s“ v ostatních jazycích.

Machek vyslovuje domněnku, že je tento lexém příbuzný s ekvivalenty v těchto i dalších neslovanských jazycích. Podle něj tedy mají i výrazy staronordický, staroanglický či středoirský původ ve slově **koiro-s*. Ten však nepovažuje autor za dostačující vysvětlení etymologie adjektiva *šerý* ve slovanských jazycích. Pro ně uvádí základ **skoi-ro-s*, který můžeme nalézt i v označení pro *stín*. To potvrzuje i běžná spojení adjektiva *šerý* a jeho derivátů se soumrakem, popř. se svítáním.

Shrme-li poznatky získané z etymologických výkladů, dojdeme k závěru, že původ označení *šedý* a *šedivý* úzce souvisí s rysem „míry osvětlení“, tedy s kvantitativním chápáním barvy. Z definice V. Machka navíc jasně plyne, že **označením základní barvy je adjektivum *šedý***, neboť lexém *šedivý* je označen za druhotvar odvozený od výrazu *šedý*.

4.2 Výkladové slovníky

V této části práce se zaměříme na zpracování lexémů *šedý* a *šedivý* v následujících výkladových slovnících: *Slovník česko-německý J. Jungmanna*, *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický F. Š. Kotta*, *Příruční slovník jazyka českého*, *Slovník spisovného jazyka českého* a *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Dále prozkoumáme hesla ve slovnících *Nová slova v češtině 1, 2: Slovník neologismů*.³⁷ Vzhledem k cíli práce přihlédneme ve větší míře i k exemplifikační části hesla, neboť „[e]xemplifikace lemmatu musí být především jak typická, tj. ilustrující typický (a tedy nikoliv často idiosynkratický autorský) úzus, tak konkretizační vůči veškeré informaci většiny hesla, zvláště však vůči informaci naznačené funkcí, valencí, kontextem a sémantikou; je specifickou lexikografickou náhradou reálného kontextu užití“ (Čermák 1995: 107). Příkladová část hesla by tedy měla zachycovat nejtypičtější případy užití, a napomoci tím k nalezení významových shod a odlišností obou lexémů a snad i typických nositelů zkoumané barvy.

4.2.1 *Slovník česko-německý J. Jungmanna*

Lemma v JgS zní *šedý et šedivý*. Při pohledu na výklad „bílý, maličko do černa se uchylující“ (Tabulka 1) se projevuje významný rys v **umístění šedé/šedivé na škále mezi černou a bílou barvou**, oproti pozdějším zkoumáním Wierzbické a Tokarského (viz kapitola 3) je však vztažena tato barva spíše k bílé. S tím souvisí i další příklady *východ slunce* a *jitro*, které poukazují ke kvantitativnímu aspektu šedé/šedivé barvy, tedy k **míře osvětlení prostředí**.

---

³⁷ Úplné bibliografické údaje viz kapitola 7.

V druhé definici akcentuje JgS i nositele této barvy **vlasy** a **popel** zpřesněním definice: „šedý, t. barvy, jako jest na vlasech starců, popelaty téměř“. V exemplifikaci dále můžeme nalézt nositele barvy i ve zvířecí říši a okolní přírodě (Tabulka 1).

Tabulka 1: Heslo *šedý*³⁸ v JgS³⁹

Výklad	Exemplifikace
1. bílý, maličko do černa se uchylující 2. barvy, jako jest na vlasech starců, popelaty téměř	<i>Vrabec jest šedý. Šedá volavka. Šedý kuň. Za vrchy východ šedý projasňuje. Tamto pod šedú skalú. I po noci šedým jutrem. K šedým horám. Melancholie v šedé lesy dýchá hrůzy šedivější.</i>

U hesla *šedivý* nacházíme stejnou charakteristiku jako u adjektiva *šedý*. Podle JgS se jedná o „bílou uchylující se do černa“. Další informace související s barvou vlasů a vousů starců už chybí, ale jak dokládá Tabulka 2, hraje v exemplifikaci tento fakt významnou roli (tučně zvýrazněné). Ze zvířat zmíníme **vlka** v přirovnání, neboť zejména v nich spatřujeme potenciál pro určení typických nositelů barvy. Dále pak *mléko*,⁴⁰ *mračno* a *oblak* (zde však ve významu „šedý zákal“).

Tabulka 2: Heslo *šedivý* v JgS

Výklad	Exemplifikace
maličko z běla do černa se uchylující	<i>Z běla šedivý. Z modra šedivý. Šedivý na prach. Šedivý jako vlk. Šedivý jako jabloň. Kuň šedivý. Vlasy šedivé (šediny). Šedivá brada; hlava. Šedivý jako mléko. Hlava šedivá a rozum v háji. Není divu, žes tak brzo šedivý. Šedivé mračno se na nás valilo. Oblak šedivý. Šedivá sýkora. Datel šedivý.</i>

³⁸ Tvar lemmatu je „šedý et šedivý“.

³⁹ Pro přehlednost jsou vynechány informace o ekvivalentech v jiných jazycích, překlady do němčiny a informace o původu citovaných příkladů užití.

⁴⁰ V ČSF11 je uveden frázem (*být*) *bílý n. mít vlasy / vousy (bílé) / hlavu (bílou) jako mléko*. Zde se tedy projevuje jasné spojení s vlasy, avšak jedná se spíše o bílou barvu, proto lexém *mléko* nepovažujeme za adekvátního nositele zkoumané barvy.

V JgS je navíc ještě patrná (původně etymologická) souvislost s adjektivem *šerý* (Tabulka 3).⁴¹ Je charakterizováno jako **tmavší odstín šedé/šedivé barvy** a podle exemplifikace je **typicky spojováno s oděvem** (tučně zvýrazněné). Další důležitý aspekt dokládají příklady *noc* a *jitro*, které šerou barvu usouvztažňují se **světlem, resp. s tmou** (stejně jako v případě šedé barvy).

Tabulka 3: Heslo *šerý* v JgS

Výklad	Exemplifikace
tmavě šedivý, zemnatý, tmavější nežli popel, námodrý, pihavý	<p><i>Šeré barvy (šedivý). Vlk šerý. Mé osoby šeré jakožto vlčí. Ač jsme oděvu, jakož vidíš, šerého. Olovo barvu má šerou do sinava padající. Šerý oděv. Šeré sukno. Černé aneb šeré roucho. Šerá sunkně. Vlci červení, bílí, černí, peřestí – psi šerí. Šerá volavka. Mnoho se urodilo červů šerých. Chodíce w zvláštním tvárném černém aneb šerém rouše. Vezmi šerou ještěrku. Cukru šerého. Rozumí tomu, co koza šerá petruželi. Šerá noc. Šerý vrch. Po šerém jutřie. V jutro šero. Ta vrstva země jest šeré barvy. Všecko jsou šerí. Znikají často odporové a protivenství, když jeden druhého tresce, že se mýlí, an oba dva budou šerí. Sukno šeré. Od postavu sukna barevného 1 gr., od šerého ½ gr. Aby Židé suken zdejších neb zemských a jiných šerých nebo hrubých nekrájeli a neprodávali.</i></p>

Z výše uvedených definic tedy vyplývá, že v JgS je vlastně **šedá/šedivá chápána jako barva nacházející se na škále mezi bílou a černou**. Na základě údajů z JgS považujeme za signifikantní kolokace adjektiv:

- **šedý:**
  - člověk a lidské tělo: *vlasy*;
  - psychofyzický stav: *hrůza*;
  - svět zvířat: *kůň, vrabec, volavka*;
  - neživá příroda: *popel, hory, skály, lesy*;
  - nebe, počasí a světelné podmínky: *východ slunce, potažmo ráno*;

⁴¹ *Šerý* ve významu „tmavě šedivý“ se objevuje i v PSJČ a SSSJČ. V nich je však tento význam již upozaděn ve prospěch významu „málo osvětlený, tmavý“, do popředí se tak dostává spíše kvantitativní aspekt vnímání barvy.

- **šedivý:**
  - člověk a lidské tělo: *vlasy, vousy*;
  - svět zvířat: *kuň, sýkora, datel, vlk*;
  - neživá příroda: *prach*;
  - nebe, počasí a světelné podmínky: *mraky*;
- **šerý:**
  - svět zvířat: *volavka, ještěrka, vlk*;
  - neživá příroda: *hora, povrch země*;
  - nebe, počasí a světelné podmínky: *ráno; noc*;
  - artefakty: *oděv*.

Vlasy jsou tedy markantněji zmíněny u hesla *šedý*, podle exemplifikace však vidíme spíše tendenci ke spojování s lexémem *šedivý*. Z příkladů také vyplývá, že u výrazu *šedý* ve srovnání s *šedivý* je více akcentován rys míry osvětlení.

4.2.2 Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický F. Š. Kotta

V lemmatu slovníkového hesla *šedý* se opět objevují obě zkoumaná adjektiva. Ve srovnání s JgS však vysvětluje výraz poněkud úsporně jako „popelátý, popelavý“. Exemplifikace povětšinou kopíruje zpracování JgS, avšak navíc je zařazena i látka na šaty. Ve spojení s adjektivem *šedivý* je uvedeno i sousloví *šedivé sestry*,⁴² čímž má na mysli zřejmě příslušnice řeholního řádu,⁴³ pro které je typický oděv šedé barvy.

Tabulka 4: Heslo *šedý* u Kotta⁴⁴

Výklad	Exemplifikace
popelátý, popelavý	<i>Šedý vrabec, volavka, kuň, hora, skála. Modravě, zelenavě, žlutavě šedý. Za vrchy východ šedý projasňuje. Š. látka na šaty; z modra š. V jeho šedej hlavě myši hnízda mají a v jeho životě žáby řehotají. Šivé sestry.</i>

⁴² Oproti očekávání je skutečně toto spojení uvedeno u hesla *šedý*, přestože slovník zahrnuje i heslo *šedivý*.

⁴³ Podle *Ottova slovníku naučného* jsou takto označovány zejména Vincentinky. Jedná se o kongregaci francouzského původu, která byla založena sv. Vincencem z Paula r. 1634 (Ottův slovník naučný 1901: 358).

⁴⁴ Pro přehlednost jsou vynechány informace o ekvivalentech v jiných jazycích, překlady do němčiny a informace o původu citovaných příkladů užití. Tuto zásadu budeme uplatňovat u všech slovníků.

Lemma *šedivý* zcela postrádá výklad. V příkladové části hrají opět významnou roli lexémy *vlasy*, *brada* a *hlava*, které konotují zejména stáří, jež je v některých případech spojeno s moudrostí a vážeností. Zaznamenány jsou také přirovnání: *šedivý jako vlk*, *šedivý jako jabloň* či *šedivý jako holub*.

Tabulka 5: Heslo *šedivý* u Kotta

Výklad	Exemplifikace
-	<i>Š. vlasy (šediny), brada, hlava, barva, kůň, mračno, oblak n. povlak (nemoc), sýkora, datel. Jak co zlého mladým zjevíš na šedivú bradu, to mladí vezmú k posměchu aneb ku příkladu. Tatičku starý náš, šedivý hlavú máš, dokel (dokud) tvoja hlava, dycky dobrá správa. Před š-vú hlavú povstaň. Šedivý jako vlk (jako jabloň = stařec, jako mlíko). Š-vý jako holub. Není divu, žes tak brzo šedivý (poněvadž se o vše staráš, do všeho se pleteš). Čím: starostmi, od čeho: od starostí. Mám bradu šedivou od šelmovství. Jak: Na prach š-vý.</i>

Šerý je primárně popsán jako „tmavě šedivý, námodrý“ (viz Tabulka 6). Podobně jako v JgS je spojen hlavně s látkou (*sukno*, *roucho*) a mírou viditelnosti (*noc*, *jitro*, *mlha*). Navíc jsou uvedeny ještě další významy, jež vyjadřují jednak míru viditelnosti (významy 3., přeneseně i 2.), jednak negativní konotace ve spojení s člověkem a jeho charakterem (4.). Poslední uvedený význam úzce souvisí s primárním významem, neboť se opakuje spojení s barvou oděvu (5.).

Tabulka 6: Heslo *šerý* u Kotta

Výklad	Exemplifikace
1. tmavě šedivý, námodrý	<i>Šerá barva, oděv, sukňe, roucho, vrch, jutro, sukno (ne barvené), volavka, noc. Ne vše vlk, co šerou barvu má. Vlčatá n. šerá sukňe. V šeré době. Š. jitro. Šerá mlha.</i>
2. širý	<i>V tem hósovským šerým poli, tam na vojnu verbovali.</i>
3. světlý	<i>Dnes je šerý den.</i>
4. ničemný	<i>Vásť se pak snáze věří, že jste jednak všecko šerí; Neznajíc vás, že jste šerí.</i>

5. v šerém oděvu chodící	<i>Kníže Spytihněv Víta opata s bratřími z kláštera vyhnal a mnichy šeré Němce uvedl</i>
-----------------------------	--

U Kotta tedy shledáváme následující nositele:

➤ **šedý:**

- člověk a lidské tělo: *vlasy*;⁴⁵
- svět zvířat: *vrabec, volavka, kůň*;
- neživá příroda: *popel, hory, skály*;
- nebe, počasí a světelné podmínky: *východ slunce*;
- artefakty: *látka na šaty*;

➤ **šedivý:**

- člověk a lidské tělo: *vlasy, vousy*;
- svět zvířat: *kůň, datel, sýkora, holub, vlk*;
- neživá příroda: *prach*;
- nebe, počasí a světelné podmínky: *mraky*;

➤ **šerý:**

- svět zvířat: *volavka, vlk*;
- neživá příroda: *vrch*;
- nebe, počasí a světelné podmínky: *mlha, noc, jitro, den*;
- artefakty: *oděv*.

4.2.3 Příruční slovník jazyka českého

V obou případech jsou adjektiva vysvětlena téměř identicky. Ve výkladové části se objevuje jako nositel šedé/šedivé barvy **popel**, dále se uvádí významový rys **nezajímavosti, nudnosti, jednotvárnosti** atd.

Třetím významem je pak dobově aktuální slangové použití pro „**něco neplánovaného**“, to se neliší ani v exemplifikaci.

Mezi příklady v prvním významu se shodně objevují u šedé i šedivé vlasy a oči, ovšem více dokladů pro takové kolokace je u lexému *šedivý* (substantiva *strniště, zahradník* – přeneseně na celého člověka). Frazém *šedá eminence* poukazuje hned ke dvěma různým skutečnostem. První z nich je fakt, že lexém se *šedý* užívá ve frazeologii, druhým pak určitý

⁴⁵ V exemplifikaci je sice uvedené substantivum *hlava*, ale intuitivně předpokládáme, že se jedná především o barvu vlasů.

odkaz ke kvantitativnímu aspektu barvy, jelikož se jedná o označení člověka, který je jaksi neznámý, jakoby skrytý našim očím. Ke stanovení lexému *šedý* jako označení základní barvy nás mimo jiné vede i **rozsáhlejší užití v terminologii**.

Tabulka 7: Heslo *šedý* v PSJČ

Výklad	Exemplifikace
1. šedivý, popelavý	<p><i>Šedý šat pokrýval vysokou jeho postavu od hlavy až k patám. Stará Kozinová po ránu zatápěla, majíc šedé své vlasy ještě šátkem nezavinuty. Postrčil velké okuláry výše k dobráckým, šedým očím. Naproti zříceninám vystupuje z černého lesa šedá skála. Hluboký blankyt počal se kaliti od západu šedými mráčky. Nade sněhy tváří bledou zírá Luna mlhou šedou.</i></p> <p>Hist. <i>šedá eminence</i> název rádce kardinála Richelieua kapucína P. Josefa. Přen. Šedá eminence nacismu, Martin Bormann. <i>Smutně odrážely se [balvany] od hnědozelené půdy, podobny hrubým památníkům a znamením mohyl z dávnominulých, šedých věků. Jako v šedé dávnověkosti rozhostilo se po zůstatcích bývalé slávy smutné ticho..</i> Zool. <i>sova šedá</i> druh ptáků z čeledi Strigidae, <i>Scotiaptex cinera</i>; <i>hýl šedý</i> druh ptáků z čeledi Fringillidae, <i>Pyrrhula Cassini</i>. Bot. <i>paličkovice šedá</i> rostlina z čeledi trav. <i>Corynephorus canescens</i>; a j. Léč. <i>šedý zákal</i> oční choroba vzniklá zkalením čočky, katarakta; <i>šedá hmota mozková n. míšni</i> vnitřní část mozku a míchy. Hut. <i>šedá litina</i> železný materiál obsahující uhlík ve formě grafitu.</p>
2. Expr. jednotvárný, nevlídný, nudný	<p><i>Bývá praxe tak šedá, tak bezbarvá a nezajímavá, že proti ní je třeba atomová theorie přímo románovou skladbou. Měl jsem nejednou příležitost charakterisovat Dykovu větu jako šedou, prostého a zdánlivě jednotejného střihu. Miluje [slova] vzdušná a lehká, vybírá slova střídma a šedá. Karlův jednotvárný život, bídná vyhlídka do šedé budoucnosti byly hlavní příčinou [že nepsal Gustě]. Viděl před sebou hnusnou šedou jednotvárnost svého života.</i></p>
3. Slang. nezařaděný do hospodářského plánu, neplánovaný.	<p><i>Velká část stavebních hmot unikla do černých a šedých staveb.</i></p>

Heslo *šedivý* nacházíme ve spojení se substantivou jako *den* či *mráz*, v nichž lze spatřovat určité negativní konotace. Kupříkladu u podstatného jména *den* konotuje šedivost smutek spojený s barvou zamračené oblohy.

Když se přesuneme k druhému významu, tedy „nevýrazný, jednotvárný“ atd., slovní spojení v exemplifikaci jsou sice zcela jiná, ale přesto se domníváme, že se konotačně nijak zvlášť nerůzní.

Tabulka 8: Heslo *šedivý* v PSJČ

Výklad	Exemplifikace
1. mající popelavou barvu, šedý	<i>Hladil usmívaje se své již šedivé vlasy. Rozpačité se drbal po šedivém strništi na bradě. V šedivém zahradníku v tu chvíli byl by se krve nedořezal. Boty [byly] prachem šedivé. Šedivé mlhy nad lesem plynou. Byl šedivý, smutný den podmračný. Kam dopadly [paprsky] — tam ustupoval mrazivý dech noci, šedivý mráz jihnul. Šedivé oči své upřel na ten valný dav Chodů. Co kázání do svého šedivého věku přeslechl do stáří!</i> Sklář. <i>šedivé sklo</i> které nezabarvuje procházející světlo, sklo neutrální, kouřové. Bot. <i>mochna šedivá</i> rostlina z čeledi růžovitých, <i>Potentilla canescens</i> ; a j. Círk. <i>šedivé sestry</i> z řehole Milosrdných sester, věnujících se zvl. ošetřování nemocných po domech soukromých i v nemocnicích; <i>šediví bratři</i> bratři laikové řádu cisterciánského.
2. nevýrazný, jednotvárný, nudný.	<i>Temperament zpestřuje šedivý obsah dopisů. Rozuzlení děje bývá šedivé, jen aby se nějak hra zakončila. Nás nepřesvědčí ani nepokoří šedivý svět.</i>
3. Slang. neplánovaný, nezařazený do hospodářského plánu.	<i>[Členové národ. výborů] povolili šedivé stavby, místo aby se přidržovali plánu.</i>

Vydeme-li z definic PSJČ, vyplynou nám následující nositelé:

➤ **šedý:**

- svět rostlin: *paličkovice* (terminologické);
- člověk a lidské tělo: *vlasy, oči, člověk jako celek, mozek*;
- svět zvířat: *sova, hýl* (terminologické);
- neživá příroda: *popel, skála*;
- nebe, počasí a světlené podmínky: *mraky, mlha*;
- artefakty: *oděv, kov*;

➤ **šedivý:**

- svět rostlin: *mochna* (terminologické);
- člověk a lidské tělo: *vlasý, vousy, oči, člověk jako celek*;
- neživá příroda: *popel, prach*;
- nebe, počasí a světelné podmínky: *mlha, mráz, mraky*;⁴⁶
- artefakty: *sklo, oděv*.

4.2.4 Slovník spisovného jazyka českého

Zpracování hesel v SSJČ se od PSJČ příliš neliší. Opakuje se většina příkladů a stejně se jeví i častější užívání lexému *šedý* v terminologii.

Tabulka 9: Heslo *šedý* v SSJČ

Výklad	Exemplifikace
1. mající neurčitou, nevýraznou barvu popela; šedivý:	<i>světle š-á látka; š-é skály; š-é oči; být popelavě š.; temně š-á mračna; modré nebe přecházelo u obzoru do šeda; kniž. š. vlas; š-á hlava; š. stařec; přen. š. podzimní den neveselý, smutný; poněk. zast. byl věku již š-ého byl stár; ust. spoj. publ. š-á eminence</i> zdánlivě v pozadí stojící osoba, kt. však o všem důležitém rozhoduje (pův. o rádcí kardinála Richelieua, kapucínu P. Josefovi, podle jeho šedé kutny); neodb. <i>š-á mast rtuťová</i> (lékár.); zool. <i>lejsek š.; tůhýk š.; vrána (obecná) š-á</i> ; bot. <i>muchomůrka š-á</i> ; meteor. <i>š. mráz</i> ledové krystalky usazené jako chmýří na stéblech trávy, střeších ap.; anat. <i>š-á hmota (mozková, míšní)</i> ; med. <i>š. zákal</i> choroba vzniklá zakalením čočky; hut. <i>š-á litina, š-é surové železo</i> šedé barvy na lomu; slang. <i>š-á slévárna</i> slévárna šedé litiny; fyz. <i>š-é těleso</i> kt. nepohlcuje veškerou dopadající zářivou energii a část jí odráží
2. řidč. kniž. nezajímavý, nevýrazný, jednotvárný, nudný, šedivý	<i>š. život; š-á realita; š-á fráze</i>
3. † <i>šerý, neznámý</i>	<i>š-é doby; š-é věky</i> dávné, minulé

⁴⁶ I když není v exemplifikaci přímo, *šedivý den* je popsán jako „podmračný“.

Tabulka 10: Heslo *šedivý* v SSJČ

Výklad	Exemplifikace
1. mající neurčitou, nevýraznou barvu popela; šedý; (o vlasech ap.) mající takovou barvu; (o člověku) mající takové vlasy	<i>světlounce š-é šaty; tmavě š-á až černá srst; š-é oči; boty š-é prachem; světlá modř přecházející do šediva; kniž. š-é svítání; š. mráz s jinovatkou; přen. š., smutný den pošmourný, chmurný; - už má hodně š-ch vlasů, stárne; š. plnovous; - je jí sotva padesát a už je š-á; š. stařec; přen. do š-ého věku do stáří; neodb. š-á mast rtuťová (lékár.); bot. mochna š-á; cirk. š-í bratři členové cisterciáckého řádu (nosící kdysi šedé roucho); š-é sestry jeptišky z řádu milosrdných sester</i>
2. poněk. kniž. nezajímavý, nevýrazný, jednotvárný, nudný	<i>š. život; několik š-ch slov; š-á praktičnost; teorie je š-á neživotná</i>

U lexému *šedý* však SSJČ (na rozdíl od PSJČ) vyděluje ve srovnání s heslem *šedivý* jeden význam navíc (3.), který však označuje za zastaralý (viz Tabulka 9 a 10). Při pohledu na exemplifikaci v PSJČ (Tabulka 7) se ukazuje, že se nejedná o nově zaznamenaný význam, jen o jeho zvláštní vyčlenění, neboť se uvedená spojení *šedá doba*, *šedé věky* objevují i v PSJČ, avšak v rámci prvního (základního) významu.

Mezi příklady lemmatu *šedý* se navíc vyskytla i nositelé: látka, stařec, podzimní den, nebe a mast (Tabulka 9). V případě hesla *šedivý* nacházíme v exemplifikaci ještě také výraz *svítání*, což implikuje míru světla (viz Tabulka 10). Při pohledu na první význam adjektiva *šedivý* (Tabulka 10) je také zřejmé zvláštní postavení člověka mezi nositeli této barvy. Již ve výkladové části je totiž zvláště upozorněno na fakt, že v sémantickém poli lexému *šedivý* je přítomno právě spojení s člověkem a jeho vlasy.

Ve druhém významu obou zkoumaných hesel se opakuje situace zaznamenaná v PSJČ. Exemplifikace je sice podána poněkud rozdílně, ale ve výsledku vyznívají adjektiva zcela synonymně. V obou případech je navíc použití v tomto významu označeno za „knižní“, avšak u hesla *šedý* je navíc označen za „řídký“, a v jeho výkladu je přímo odkázáno k adjektivu *šedivý*, což naznačuje, že v tomto případě je užití v tomto významu obvyklejší, přesto je však toto užití vyděleno z běžného užívání.

Z výkladů hesel v SSJČ můžeme tedy vyvodit následující nositele zmíněné u jednotlivých lexémů:

➤ **šedý:**

- svět rostlin: *muchomůrka* (terminologické);
- člověk a lidské tělo: *oči, vlasy, stařec, mozek*;
- svět zvířat: *lejsek, řuhýk, vrána* (terminologické);
- neživá příroda: *popel; skály*;
- nebe, počasí a světelné podmínky: *mraky, nebe; mráz* (led);
- artefakty: *oděv, látka, mast; kov*;

➤ **šedivý:**

- svět rostlin: *mochna* (terminologické);
- člověk a lidské tělo: *oči, vousy, vlasy, stařec*;
- svět zvířat: *srst*;
- neživá příroda: *popel, prach*;
- nebe, počasí a světelné podmínky: *mráz* (jinovatka), *mraky*,⁴⁷ *svítání*;
- artefakty: *mast, oděv*.

4.2.5 *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*

SSČ definuje obě hesla úspornějším způsobem. Vzhledem k výkladové části lemmatu *šedý* (Tabulka 11) vyplývá na povrch souvztažnost s popelem, jenž se objevuje i v exemplifikaci ve spojení *popelavě šedý v obličeji*. Přenesený význam „jednotvárný, nevýrazný“ je zde uveden pouze u hesla *šedý* s příkladem *šedá realita*. Takový způsob zpracování naznačuje, že by označením základní barvy měl být výraz *šedý*. Při pohledu na poslední spojení v exemplifikaci hesla *šedivý* v případě spojení *šedivý život* (Tabulka 12) však přenesený význam identifikujeme také. Co se týče základovosti označení, vnímáme z výkladů obou hesel v SSČ za takové právě adjektivum *šedý*, neboť při pohledu na samotný výklad hesla *šedivý* nacházíme pouze odkaz k synonymu *šedý*. Jelikož se slovníkový výklad vždy snaží vykládat neutrálnějším a snáze pochopitelným výrazem, považujeme tedy za označení základní barvy adjektivum *šedý*.

⁴⁷ Objevuje se spojení *šedivý den*, je vysvětleno jako „smutný, pošmourný“. *Pošmourný* v SSJČ vysvětlen jako: **1.** *pokrytý temnými mraky; podmračený, mračný: p-á obloha*; p-é počasí; p. podzimní den; **2.** *temný, šerý, zešeřelý, ponurý: p-á budova; p-á místnost*; **3.** *kniž. zachmuřený, zasmušilý, zamračený, ponurý, mrzutý, podmračený: p-á tvář, mysl; Žofie je p-á.*

Vzhledem k uvedené exemplifikaci předpokládáme, že má výraz *šedivý* v tomto spojení spíše souvislost s *mraky*, ale kvantitativní aspekt obsahuje také.

Tabulka 11: Heslo šedý v SSČ

Výklad	Exemplifikace
1. mající barvu popela	<i>světle šedá látka, v obličeji byl popelavě šedý, šedé vlasy, šedá hmota (mozková, míšní), šedý zákal, oční choroba projevující se zakalením čočky</i>
2. jednotvárný, nezajímavý	<i>šedá realita.</i>

Tabulka 12: Heslo šedivý v SSČ

Výklad	Exemplifikace
1. šedý	<i>šedivé šaty, vlasy, boty šedivé prachem, šedivý život.</i>

Pro bližší vymezení se podívejme ještě na přehled nositelů:

➤ **šedý:**

- člověk a lidské tělo: *kůže, vlasy, mozek;*
- neživá příroda: *popel;*
- artefakty: *látka;*

➤ **šedivý:**

- člověk a lidské tělo: *vlasy;*
- neživá příroda: *prach;*
- artefakty: *oděv.*

4.2.6 Nová slova v češtině 1, 2: Slovník neologismů

V SN1 i SN2 se objevuje pouze lemma *šedý* (Tabulka 13 a 15), což naznačuje, že lexém *šedivý* v současném jazyce nevstupuje do neologických procesů. V rámci hesel v obou neologických slovnících je navíc uvedeno i spojení *šedá zóna*, které v současnosti funguje jako frazém (Tabulka 14 a 16). I z jeho slovníkových definic můžeme vyvodit, že v novém významu **výraz šedý v určitém směru doplňuje pojmenování černý ve významu „nelegální, zakázaný“.**

Tabulka 13: Heslo šedý v SN1

Výklad	Exemplifikace
1. pololegální, fungující v pozadí legální činnosti	<i>prodával osobní počítače pocházející ze šedého trhu; šedý trh vytváří cenový tlak na autorizované prodejce; z šedé ekonomiky mají lidé příjmy, o kterých se žádná oficiální statistika nic nedoví; šedý dovoz; šedý reexport</i>

Tabulka 14: Spojení šedá zóna v SN1

Výklad	Exemplifikace
1. oblast (zóna) ekonomiky, ve které se uplatňují nelegální a pololegální postupy, prostředky ap.	<i>Šedá zóna příležitostné, nekvalifikované ekonomické aktivity; další metody dumpingu spadají do šedé zóny obtížně zjistitelných a ještě obtížněji prokazatelných aktivit</i>
2. oblast (zóna) kultury, která existuje vedle kultury oficiální	<i>Patřit k šedé zóně mělo pro autory své plusy a minusy; šedá zóna se stala základem řady změn z konce osmdesátých let</i>

V SN2 je výraz *šedý* charakterizován velmi podobně:

Tabulka 15: Heslo šedý v SN2

Výklad	Exemplifikace
1. pololegální, obcházející (daňové aj.) předpisy, neoficiální	<i>Drobní řemeslníci získávají obrovské šedé příjmy; šedé peníze se vracejí do ekonomiky; šedé obchody uzavírané neoficiálními prodejci; šedý obchodník, šedý prodejce, šedý dealer</i>

Z uvedených příkladů lemmatu *šedý* (Tabulka 15) vyplývá, že se užívání tohoto adjektiva dále rozšiřuje, byť pouze v určitém významovém okruhu. Jak již bylo řečeno, zpracováno je i spojení *šedá zóna* (Tabulka 16), u něhož jsou přidány či rozvedeny další významy. Jedná se o jeho další specifikaci, která se však nijak zásadně neliší od zpracování v SN1. Pouze v prvním významu *šedé zóny* lze uvažovat o jisté další modifikaci již

zpracovaných významů, jelikož akcentuje spíše nějakou **nejasnost, nejednoznačnost či nevyhraněnost**, a není tedy doplněním jedné z konotací černé barvy jako něčeho nelegálního.

Tabulka 16: Spojení šedá zóna v SN2

Výklad	Exemplifikace
1. neurčité, pochybné, nevyzpytatelné území, oblast	<i>Zůstat mimo NATO by znamenalo dostat se do nedefinovatelné šedé zóny; setrávat v jakési postkomunistické šedé zóně</i>
2. pololegální, nelegální oblast, okruh činnosti	<i>tím, že se psi zápasy dějí v šedé zóně, mohou se k jejich pořádání snadno dostat lidé, které nezajímají psi, ale peníze</i>

V SN2 je zaznamenáno i další nové slovní spojení **šedé mýtné/mýto**:

Tabulka 17: Spojení šedé mýtné/mýto v SN2

Výklad	Exemplifikace
1. poplatek za užívání veřejné komunikace vybudované soukromým investorem, který je po smlouvenou dobu placen státem, obcí ap. namísto konkrétních uživatelů; takový způsob financování výstavby veřejné komunikace; stínové mýtné, mýto	<i>Investor postaví dálnici a po smluvně stanovenou dobu bude dostávat tzv. šedé mýtné; šedé mýto se bude odvíjet od odhadované hustoty provozu, jehož výši má každým rokem určovat nezávislý odborník ve spolupráci s vládou a investorem; jedním z modelů financování by mohlo být tzv. šedé mýto</i>

Zejména ze synonymního pojmenování v závěru definice je zřejmý nový rys významu, konkrétně jakási „zástupnost“ či „zprostředkovanost“ (poplatky jsou placeny státem jakoby v zastoupení), ale zároveň spojení *stínové mýtné* ve výkladu poukazuje opět ke kvantitativnímu aspektu barvy.

4.2.7 Shrnutí poznatků z výkladových slovníků

Každý z výkladových slovníků tedy o lexémech *šedý* a *šedivý* pojednává poněkud odlišně nejen z pohledu významu, ale i exemplifikace. Většina z nich se shoduje na

podobnosti šedé/šedivé barvy s popelem, tudíž bychom z tohoto faktu mohli vyvodit, že právě popel hraje podle slovníků u obou výrazů roli typického nositele barvy. Když nyní odhlédneme od staršího používání (tedy JgS a Kott), nacházíme další styčné body i rozdíly:

- **shodné:** *popel, vlasy, oči, šaty a mlha*, vyjádření jednotvárnosti;
- **výlučně šedý:** *skála, dávnověkost, obličej a mraky*;⁴⁸
- **výlučně šedivý:** *vousy, prach*.

Při shrnutí poznatků této podkapitoly také docházíme k závěru, že **označením základní barvy je s největší pravděpodobností adjektivum šedý**. K tomu nás vede hned několik ukazatelů:

1. V JgS a u Kotta se objevuje **jak kvalitativní, tak kvantitativní aspekt barvy v sémantice adjektiva šedý**, zatímco u výrazu *šedivý* reference k světelným podmínkám chybí. Navíc *šedý* vykazuje větší podobnost s etymologicky původním adjektivem *šerý*.
2. Zdá se, že k užití v **terminologii** tenduje ve větší míře adjektivum *šedý*.
3. V SSJČ se objevuje u adjektiva *šedý* navíc význam „šerý, neznámý“.
4. V SSČ je **rozpracované heslo šedý**, u *šedivý* je na něj odkázáno.
5. V SN1 a SN2 se vyskytuje **pouze výraz šedý**, zdá se tedy, že *šedivý* nevstupuje do neologismů.

Tyto výsledky však nelze považovat za definitivně a obecně platné. Pro jejich zpřesnění v dalších částech práce prozkoumáme ještě synonymii, frazeologii a slovtvorné procesy obou lexémů.

4.3 Synonymie

V následující části se zaměříme na synonymii obou označení *šedý* a *šedivý*, jak je zpracována ve *Slovníku českých synonym, Českém slovníku věcném a synonymickém* a přihlédneme i k informacím obsaženým v *Tezauru jazyka českého*.⁴⁹

---

⁴⁸ V SSJČ se však objevuje „den“ ve významu zamračený, vzhledem k tomu, že je tímto příkladem dokládán první význam, lze říci, že se vlastně vztahuje k mrakům

⁴⁹ Úplné bibliografické údaje viz kapitola 7.

V SČS jsou zpracována obě hesla zcela synonymně:

1. *šedý/šedivý*;⁵⁰ *popelavý*; *sivý*.
2. *nezajímavý*; *nevýrazný*; *jednotvárný*; *nudný*

I v ČSVS se objevují obě pojmenování:

- výraz **šedivý** jako synonymum k pojmu *starý*;⁵¹
- **šedý** je zpracován jako synonymum k adjektivu **nudný**.

V těchto zpracováních tak nacházíme další náznak toho, že se lexém *šedivý* vztahuje k barvě vlasů a vousů starých lidí. V hesle obsahujícím adjektivum *šedý* se nacházejí i další výrazy: *fádní*, *nezajímavý*, *jednotvárný*, ale i *bezbarvý*. Jako synonymní je navíc uvedeno i pojmenování *šedivý*.

V Tezauru pozorujeme širší skupinu synonym:

- **u obou výrazů**: *jednotvárný*, *nezáživný*, *průměrný* a *všední*;
- **výhradně šedý**: *mlhavý* (ve významu „neznámý“ či „fádní“), *polovičatý* („průměrnost“);
- **výhradně šedivý**: *střízlivý*, *tlumený*, *nevýrazný*, *mračný* (vyloženě barva mraků), *starší*, *starý* či *šedovlasý*.

Slovníky zmíněné v této podkapitole akcentují zejména přenesený význam výrazů *šedý* a *šedivý*. V tomto smyslu tedy adjektiva **odkazují k nudě, jednotvárnosti, fádnosti** atp. U označení **šedivý** lze zaznamenat i užší spojení se **stářím člověka**. SČS jako jediný zpracovává i základní význam a v seznamu synonym opět vystupuje do popředí nositel barvy **popel**. Určující je pro nás i fakt, že v Tezauru se objevuje samostatné heslo pouze pro lexém *šedý*, nikoli *šedivý*. Na tomto základě tudíž předpokládáme, že **šedý je základním označením barvy**.

4.4 Frazeologie

Při zkoumání frazeologie výrazů *šedý* a *šedivý* se opřeme o první, druhý a třetí díl *Slovníku české frazeologie a idiomatiky, Lidová rčení J. Zaorálka, Mudrosloví národu*

⁵⁰ Uvedené je vždy druhé z dvojice, tedy u hesla *šedý* jako synonymum výraz *šedivý* a naopak.

⁵¹ Nutno podotknout, že se v okolí nevyskytuje druhý z dvojice, tedy výraz *šedý*.

slovanského ve příslovích F. L. Čelakovského, *Česká přísloví* V. Flajšhanse, *Česká přísloví* M. Červenky a J. Blahoslava a *Česká přísloví* D. Bittnerové a F. Schindlera.⁵²

V SČFI1 jsme našli jediný výskyt adjektiva *šedivý* ve frazému:

➤ ***být (šedivý) jako popel***

1. být popelavě bledý a zdrcený; být nevýrazně šedivý (vztahuje se k barvě člověka v obličeji při leknutí, pocitu hrůzy apod. po nemoci, někdy s vlasy, obv. stářím)
2. být zcela nezajímavý, neinspirovaný n. neživotný a bezvýrazný, být smutně neurčitý a neplodný (vztahuje se ke způsobu n. představě života, doktríně, myšlence)

Jak je patrné z grafické podoby zápisu, adjektivum *šedivý* není nutnou součástí frazému. Z toho lze vyvodit, že **popel** funguje jako adekvátní zastoupení této barvy a můžeme jej tedy považovat za typického nositele barvy.

Navíc se objevuje nový význam ve spojení s člověkem (1.). Lexém *šedivý* vedle barvy vlasů odkazuje také k **extrémnímu stavu člověka při nemoci či pocitu hrůzy**. V druhém významu opět vidíme „neurčitost, nezajímavost“ atd.

Mezi neslovesnými výrazy jsme v SČFI2 našli následující frazémy:

- ***šedá eminence*** (osoba stojící zdánlivě v pozadí, nevystupující na veřejnosti, ale působící jako iniciátor a inspirátor důležitých rozhodnutí a akcí);
- ***daleká/dávná/šedá minulost*** (velmi dávno uplynulá, velmi vzdálená minulá doba n. jako taková subjektivně pocíťovaná);
- ***šedivý den*** (celodenní pošmorné, mlhavé počasí se zamračenou oblohou);
- ***šedivá teorie*** (praxí neověřený, jen teoretický předpoklad, vysvětlení, návod – v protikladu k životní praxi, obvykle jiné).

Výše uvedené příklady dokládají, že se ve frazeologii užívají obě adjektiva. V případě lexému *šedý* vystupuje jeho rys zaznamenaný v SSJČ, konkrétně „neznámost“ a jakási „tajemnost“. Výraz *šedivý* ve frazému *šedivý den* odkazuje k barvě mraků a u *šedivé teorie* jde spíše o kontrast bezbarvé teorie a barevnosti života.

V SČFI3 nalézáme další doklad úzkého spojení adjektiva *šedivý* a vlasů:

➤ ***mít (už) bílou/šedivou hlavu***

---

⁵² Úplné bibliografické údaje viz kapitola 7.

V excerpovaných **příslavích nacházíme pouze výraz šedivý**. Ve valné většině případů se jedná o atribut substantiva *vlasý*, potažmo *hlava*. V případě přísloví *každý osel je jinak šedivý* dále vystupuje jako nositel barvy **osel**. V dalším přísloví: *jsou-li časy bílé, máš přátele, nastanou-li časy šedé, nemáš žádné*, se vyjevují negativní konotace a adjektivum *šedý* zde funguje jako opozitum k bílé barvě, potažmo dobrým časům, podobně jako výraz *černý*. U Zaorálka se nacházejí i přirovnání *šedivý jako chmět' / kočka / ocel / olověný / popel / popelec / šiml / vlk* či *na prach šedivý*.

Ve frazeologii jsme našli více výskytů s adjektivem *šedivý*, což by naznačovalo jeho postavení jako označení základní barvy. Ve velké části z nich se však jedná o spojitost s *vlasý*, potažmo *stáří*. Z toho důvodu zde nelze brát frekvenci jako jediné měřítko základovosti a s přihlédnutím i k předchozím závěrům musíme konstatovat, že z frazeologie **není jasné, který ze zkoumaných lexémů by měl být označením základní barvy**.

4.5 Slovtvorba⁵³

4.5.1 Derivace

Při excerpaci materiálu⁵⁴ zjišťujeme, že se vedle dvojice adjektiv *šedý*, *šedivý* objevuje ještě *šedavý*, *našedlý* a *našedivělý* ve významu „menší míry šedosti, našedlosti“. U výrazu *šedavý* probíhají slovtvorné procesy analogicky vzhledem k pojmenování *šedý* a *šedivý*.⁵⁵ Při jejich zhodnocení docházíme k tomu, že dokáží vyjádřit jak kvalitativní, tak kvantitativní aspekt barvy.

Zcela systematicky se se tvoří adverbia *šedě* a *šedivě*, avšak jen první jmenované je schopné fungovat i v kompozitech (viz kapitola 4.5.2). Naopak pouze adjektivum *šedivý* je schopné motivovat vznik deminutiva *šedivoučký*, tento jev však považujeme za okrajový.⁵⁶

4.5.1.1 Slovesa

Mezi pro nás významné deriváty obou adjektiv patří bezesporu od nich odvozená verba, především *šednout*, *šedivět* a jejich vidové protějšky *z(e)šednout* a *z(e)šedivět*. Při

⁵³ Vzhledem k velkému množství možných motivovaných slov, jejichž základem jsou lexémy *šedý* a *šedivý*, je zde neuvádíme v úplnosti. Není totiž cílem této kapitoly postihnout všechna motivovaná slova beze zbytku, ale spíše prezentovat zjištěné tendence a způsoby, kterými dochází k tvoření slov.

⁵⁴ Pro tuto kapitolu jsme excerpovali data zejména z PSJČ, neboť v něm se objevuje motivovaných slov nejvíce a v ostatních slovnících nebyla objevena žádná další, která by PSJČ neobsahoval.

⁵⁵ Stejně tvoří adverbium *šedavě*, sloveso *šedavěti se*, jméno nositele vlastnosti *šedavec* (brouk), substantiva *šedavo* a *šedavost*, koordinační kompozita *šedavobilý* atd.

⁵⁶ To dokládá i korpusový materiál. V SYN2010 nebyl nalezen jediný výskyt tohoto adjektiva, při rozšíření rozsahu na celý SYN (obsahující 2,232 miliardy slov) jsme objevili 6 výskytů.

blížejším prozkoumání jejich slovníkových hesel totiž vyplývá, že obě nesou rys míry světla, zejm. ve spojení s úsvitem. Důležité jsou také rozdíly v jejich užití. U slovesa *šedivět* se na rozdíl od *šednout* objevuje spojení s vlasy jako příznakem stárnutí, starostmi a dále s mrazem. Naopak pouze u verba *šednout* je uveden i přenesený význam (tj. „tajemný, neznámý“), o němž jsme mluvili už ve spojení se zkoumanými adjektivy (viz kapitola 4.2).

Ukazatelem, který nám pomůže rozhodnout, který ze zkoumaných výrazů je označením základní barvy, bude i další odvozené verbum *zašednout*. Jeho důležitost spočívá zejména v tom, že ve významu „nabýt šedavé barvy“ se ve slovnících nevyskytuje i sloveso motivované adjektivem *šedivý*. Při pohledu na exemplifikaci se navíc opětovně objevují výrazy *obloha*, ale také *stáří*, které doposud projevovalo tendence ke spojování spíše s označením *šedivý*. Navíc v příkladu z PSJČ „*Všecko kolem něho zašedlo a ztrpko*“ se projevují i negativní konotace jednotvárnosti a nevlídnosti.

4.5.1.2 Podstatná jména⁵⁷

U zaznamenaných substantiv odvozených od adjektiv *šedý* a *šedivý* dominují slovo tvorné kategorie **jmen vlastností a stavů** (konkrétně substantiva *šedost*, *šedivost* a *šed'*) a **jmen nositelů vlastností**, jejichž slovo tvorným významem je podle Dokulila (1967: 282): „ten, kdo je takový, nebo to, co je takové, jak označuje základové jméno přídavné“. Rozhodujícím rysem je tedy zbarvení nositele, podle něhož jsou zástupci různých skupin (viz níže) pojmenováváni:⁵⁸

- lidé a části jejich těla:
  - **šedý:** *šedina* (vlas, přeneseně stáří)
  - **šedivý:** *šedivec* (zde stařec s šedivými vlasy, ale funguje i jako atribut pro koně), *šedivák* (synonymní k *šedivci* v obou užitích),
- zvířata:
  - **šedý:** *šedák* (zde kůň), *šedoun* (žralok), *šedouš* (kůň, či jiné zvíře), *šedka* (kůň)
  - **šedivý:** *šedivec* (zde kůň), *šedivka* (zde moucha, či jiný tvor);
- rostliny:
  - **šedý:** *šedule* (hruška), *šedovka* (houba)
  - **šedivý:** *šedivka* (zde houba);

⁵⁷ Kromě níže zmíněných jsme zaznamenali i substantiva *šedo* a *šedivo*, která vznikla transpozicí.

⁵⁸ V běžném užívání jsou však substantiva v uvedeném přehledu schopná označovat jakýkoli objekt skutečnosti, pro nějž je nějakým způsobem signifikantní šedé/šedivé zbarvení.

- neživá příroda:
  - **šedý:** -
  - **šedivý:** *šedivice* (jílová půda), *šedivec* (zde mráz);
- artefakty vytvořené člověkem:
  - **šedý:** *šedák* (zde balicí papír)
  - **šedivý:** -

Obě adjektiva motivují podobný počet jmen nositelů vlastností, avšak při bližším zkoumání lze vidět (Tabulka 18), že lexém *šedý* je při procesu odvozování schopen využít více sufixálních formantů než adjektivum *šedivý*. Z toho vyplývá další náznak pro určení výrazu ***šedý* jako označení základní barvy**. Nakonec Dokulil sám tento aspekt tematizuje při dělení jmen nositelů vlastností do jednotlivých kategorií, neboť výraz *šedý* označuje za primární adjektivum, které motivuje slovo *šedivý* (Dokulil 1967: 286). Na stejném místě také říká, že „[p]o stránce slovtvorných vztahů se od jmen nositelů vlastnosti k adjektivům primárním podstatně neliší“ (tamtéž).

Tabulka 18: Slovtvorné sufixy odvozených substantiv

Formant	<i>Šedý</i>	<i>Šedivý</i>
-e(c)	-	šedivec
-ák	šedák	šedivák
-oun	šedoun	-
-ouš	šedouš	-
-ina	šedina	-
-ka	šedka	šedivka
-ule	šedule	-
-ovka	šedovka	-
-ice	-	šedivice

4.5.2 Kompozice

Přestože jsou zachyceny obě varianty lexémů, jejichž prvním komponentem je *šedo-*, či *šedivo-*, z údajů jasně vyplývá vůdčí postavení členu *šedo-*.⁵⁹ Obě adjektiva samozřejmě

⁵⁹ Část *šedivo-* zachycena jako člen kompozita pouze v SSJČ.

mohou být i druhým komponentem složeninách slov, zde již –*šedivý* vystupuje ve větší míře, než je tomu v případě *šedivo-*.

Při procesech skládání se v případě zkoumaných adjektiv uplatňují dva základní způsoby tvoření, jednak determinační, jednak koordinační.

Koordinační kompozita představují všechny složeniny, jejichž prvním nebo druhým členem je označení další barvy, a vyjadřují tak kombinaci barevných vlastností (*šedobílý*, *šedomodrý*, *šedožlutý*, ale i *bělošedý*, *modrošedý*, *žlutošedý* a od nich odvozená slova náležející k dalším slovním druhům). V případech, kdy je *šedý* a *šedivý* zadním členem složeného slova, více (než v případě *šedivo-*) fungují i kompozita s částí –*šedivý* (např. *bělošedivý*, *modrošedivý*, *žlutošedivý* a od nich odvozená slova náležející k dalším slovním druhům). V **determinačních kompozitech** slouží členy *šedo-* a *šedivo-*⁶⁰ k bližšímu určení druhého členu. Tento typ tvoření se uplatňuje u pojmenování:

- části lidského těla (např. *šedobradý*, *šedovlasý*, *šedohlavý*, *šedohlavec*, *šedooký* a od nich odvozená slova náležející k dalším slovním druhům);
- zvířat a rostlin a jejich částí (např. *šedoklasnatý*, *šedolistý*, *šedoperý* a od nich odvozená slova náležející k dalším slovním druhům) či
- lidských artefaktů (např. *šedostěnný*, *šedorouchý* a od nich odvozená slova náležející k dalším slovním druhům).

Po prozkoumání slovotvorných aspektů docházíme k závěru, že oba výrazy jsou schopné se uplatňovat v procesech derivace i kompozice, přičemž obzvlášť potenciál ke tvoření kompozit je velmi vysoký (zejména u adjektiva *šedý*). V případě derivátů převažují motivovaná substantiva, konkrétně jména nositelů vlastností. Za významné také pokládáme, že se zejména u derivátů *šedivět*,⁶¹ *šedivec* a *šedivák* se projevuje tendence ke spojování pojmu *šedivý* s barvou lidských vlasů a vousů. Avšak i u adjektiva *šedý* se vyskytl význam spojený se stárnutím, konkrétně u derivátu *šedina* a u kompozit se základem *šedo-*.

V otázce, který z lexémů je **označením základní barvy**, musíme konstatovat, že z hlediska slovotvorných procesů **je to výraz *šedý***. Pro tuto variantu mluví zejména následující zjištění:⁶²

⁶⁰ Vyskytuje se jako lemma pouze v SsJČ, ale konkrétní složeniny zvlášť zpracovány nejsou.

⁶¹ *Šedivět* označuje změnu stavu a v určitých kontextech je možné ho nahradit synonymem *stárnout*.

⁶² Jediný případ, v němž je schopné naopak adjektivum *šedivý* motivovat vznik dalšího slova, které výraz *šedý* nemotivuje, je deminutivum s pozitivní konotací. Jak bylo ale pojednáno výše (pozn. č. 54), jedná se o velmi okrajový jev.

1. Dokulil (1967: 286) označuje adjektivum *šedivý* za motivovaný výraz.
2. Slovesa motivovaná adjektivem *šedý* vyjadřují i přenesený význam „jednotvárnosti“ atd.
3. Adjektivum *šedý* v případě determinace substantiv používá většího množství sufixálních formantů.
4. U slov motivovaných výrazem *šedý* byly zaznamenány i takové způsoby tvoření, které pojmenování *šedivý* nevyužívá, nebo alespoň nejsou běžně rozšířená:
  - a. *zašednout* (ve významu „nabýt šedé barvy“) nemá protějšek od výrazu *šedivý*;
  - b. koordinační kompozita, v nichž je označení šedé barvy předním členem;
  - c. determinálně utvořená substantivní kompozita, v nichž je označení *šedý* předním členem.

4.6 Shrnutí poznatků z českých jazykových slovníků

Po prozkoumání slovníkového materiálu jsme schopni jasněji vymezit styčné body výrazů *šedý* a *šedivý* a jejich rozdílné tendence. Odlišnosti jsou však velice jemné, proto se při vyhodnocování materiálu uplatňuje i jazyková intuice badatele.

Shodnou konotaci lze u primárních významů obou pojmů spatřovat zejména v příznaku míry osvětlení. Tento rys je zjevný již v etymologii, z níž vyplývá zejména ze souvislosti s adjektivem *šerý*. V jeho praslovanské podobě Machek vidí stejný základ jako v lexému *stín*. Dále je ze slovníkových definic patrný i jeden z nositelů, konkrétně **popel**. Ten totiž hraje zásadní roli ve výkladu obou výrazů, v synonymii a objevuje se i ve frazeologii. Vedle něj jsou ale označení spojována i s **očima** a **vlasý** ve sféře lidského těla, s **mlhou** v pojmové oblasti počasí a **šaty** v okruhu lidských artefaktů. V případě vlasů je však nutné podotknout, že jsou sice častou kolokací obou adjektiv, ale po prozkoumání synonymie, frazeologie a slovotvorných derivátů, resp. kompozit, se vyjevila spíše tendence ke spojování s výrazem *šedivý*. V něm se více akcentuje odkaz ke stáří a vlasům šedé/šedivé barvy jako jeho projevu. Tento fakt nám dokládá zejména ČSVS, kde je adjektivum *šedivý* synonymem ke *starý*, shodně tento vztah zaznamenává i Tezaurus. Tyto závěry podkládají i slovotvorné deriváty, jelikož jsou s fenoménem lidského stárnutí spojovány přednostně například slova *šedivět*, *šedivák* či *šedivec* (viz kapitola 4.5).

Jinak je tomu v případě substantiva *mrak*. Ve výkladových slovnících se sice objevuje téměř výhradně ve spojení s lexémem *šedý*, avšak při bližším prozkoumání hesel obou adjektiv je jasné, že není kolokací pouze výrazu *šedý*. V exemplifikaci výrazu *šedivý* nacházíme i substantivum *den* ve významu „podmračený“, nelze zde tudíž hovořit o výlučném spojení. Ve prospěch tohoto závěru mluví i Tezaurus, který jako synonymum k adjektivu *šedivý* uvádí *mračný*.

Z dosavadního výzkumu tedy vyplývá, že s **pojmem *šedivý* jsou obvykleji spojovány následující skutečnosti: vlasy a vousy** jako projev stárnutí člověka, **prach a jinovatka**, potažmo **mráz**. Jako výhradní funguje i ve označeních *šedivé sestry* a *šediví bratři*, tedy v pojmenování příslušníků náboženského řádu na základě barvy jejich oděvu.

Naopak s **výrazem *šedý*** jsme zaznamenali **skály**, v JgS i **hory** a **lesy**. Shledáváme také tendenci k označování jevů a skutečností nějakým způsobem **tajemných, neznámých**, přestože tento význam označuje SSJČ za zastaralý, Tezaurus i frazeologie ho podchycují. Jeho doklad můžeme vidět například ve spojeních *šedá eminence* či *šedá minulost*. Význam lexému *šedý* je také aktualizován, při čemž je akcentován zejména jeho blízký vztah k černé a bílé barvě, **přidává se totiž k adjektivu *černý* ve významu nelegální a označuje tím sféru činnosti pololegální či neoficiální**.

Jemný rozdíl se vyjevil i v tom, jak jsou jednotlivá zkoumaná adjektiva schopna vyjadřovat kvalitativní a kvantitativní aspekty šedé/šedivé barvy. Bezpochyby v obou případech označení barvy převažuje kvalitativní aspekt. Odlišnost se projevuje ve vyjadřování kvantitativního charakteru barvy. Jeho případy lze totiž nalézt především u pojmenování *šedý*. Dokladem je kupříkladu užívání tohoto výrazu ve významech „neznámý“ (viz kapitola 4.3) nebo „pololegální“ (viz kapitola 4.2.6), z frazeologie uvedeme spojení *šedá zóna*, *šedá minulost* či *šedá eminence*. V případě adjektiva *šedivý* uvádí spojení s tímto aspektem pouze SSJČ ve spojení *šedivé svítání*. Na první pohled by se mohlo zdát, že dalším dokladem jsou i frazémy *šedivá teorie* a *šedivý den*. V prvním případě se ale podle našeho názoru jedná spíše o vyjádření protikladu jednotvárné, mdlé teorie a barevnosti života. *Šedivý den* podle slovníkového výkladu odkazuje spíše k barvě mraků, tudíž se zde také přikláníme spíše ke kvalitativnímu chápání barvy.

5 Korpusový výzkum

V další fázi práce budeme zkoumat výrazy *šedý* a *šedivý* na základě korpusového materiálu, ten totiž vedle systémových dat⁶³ zachycených ve slovnících zahrnuje také reálné užívání jazyka a má i aktuálnější charakter. Z toho důvodu předpokládáme, že s pomocí korpusového výzkumu dojedeme k přesnějším výsledkům a potvrdíme, vyvrátíme nebo rozšíříme předchozí zjištění. Pro bádání jsme zvolili konkrétně korpus SYN2010, což je synchronní korpus psaného jazyka obsahující texty převážně z let 2005-2010. Jedná se o korpus referenční, jeho obsah je lemmatizovaný a zahrnuje 100 milionů slov. Obsahuje texty z oblasti beletrie, publicistiky i odborného diskurzu (srov. Křen – Richterová).

Jak můžeme vidět v Tabulce 19, označení šedé/šedivé barvy se umístilo na sedmém místě před hnědou, růžovou, oranžovou a fialovou. Toto zjištění potvrdilo víceméně jak periferní postavení šedé/šedivé barvy v systému základních barev, tak i teorie o poněkud odlišném postavení tohoto pojmu v češtině ve srovnání s původní evoluční posloupností Berlina a Kaye (viz kapitola 3.1.1).

Tabulka 19: Pořadí 11 označení základních barev v SYN2010

Pořadí	Lemma	Frekvence
1.	bílý	29 744
2.	černý	26 916
3.	zelený	16 963
4.	červený	15 177
5.	modrý	12 599
6.	žlutý	7 906
7.	šedý a šedivý⁶⁴	7 177
8.	hnědý	5 536
9.	růžový	5 340
10.	oranžový	2 102
11.	fialový	1 448

⁶³ Zde chápáno jako jazykové jednotky a konotace ustálené, konvencionalizované v systému jazyka.

⁶⁴ Frekvence jednotlivých lexémů byla: *šedý* 4 838 citací, *šedivý* 2 349 citací.

Při samotném výzkumu lexémů *šedý* a *šedivý* jsme postupovali následovně:

1. vyhledali jsme lemmata *šedý* a *šedivý*;
2. z nalezených konkordancí jsme vytvořili vzorek obsahující 300 citací každého lemmatu;
3. celý vzorek byl poté systematicky manuálně analyzován a roztríděn podle příslušných významů a designátů;
4. nakonec byly stanoveny shody a rozdíly v užívání obou zkoumaných výrazů.

5.1 Vyhodnocení výsledků

V první řadě jsme se zaměřili na rozvrstvení jednotlivých významů ve sledovaném vzorku konkordancí. Na základě kapitoly 4 jsme vymezili pět významů, jež jsou shrnuty v Tabulce 20, obsahující i odpovídající počty korpusových citací.

Tabulka 20: Rozložení významů ve vzorku výrazů *šedý* a *šedivý*

VÝZNAM	POČET CITACÍ	
	ŠEDÝ	ŠEDIVÝ
(1) mající šedou barvu ⁶⁵	259	253
(2) nezáživný, jednotvárný, nudný; nevlídný; neúspěšný	9	27
(3) temný, tajemný, neznámý	9	0
(4) pololegální, nelegální	7	2
(5) neurčité území, oblast	4	0

Z těchto dat můžeme vyvodit, že u obou adjektiv označujících barvu **zcela jasně převažuje užití v základním významu (1.)**. Ve většině případů se tedy jedná o pouhou referenci k šedé barvě.⁶⁶ V dalších významech již lze nalézt určité odlišnosti. Prvním z nich je na první pohled patrný rozdílný počet významů jednotlivých lexémů. Zatímco adjektivum *šedý* je zjevně schopno vyjádřit všechny významy vymezené v Tabulce 20, adjektivum

⁶⁵ Do této kategorie řadíme konkrétní objekty reality, u nichž adjektiva *šedý* a *šedivý* odkazují k barvě dané skutečnosti. Např. *šedý kámen*; *šedé vlasy*; *šedá kůra mozková*; *obloha se zatáhla šedými mraky*; *šedivá kočka*; *šedivý stín* atd.

⁶⁶ V některých případech však již i reference k barvě může zahrnovat i další negativní konotace, jako je tomu např. u věžeňského oblečení, budovy (viz níže).

šedivý v našem vzorku ani jednou neodkazovalo k třetímu („temný, tajemný, neznámý“) ani k pátému významu („neurčité území či oblast“) uvedeným v Tabulce 20. Tento fakt naznačuje, že by **označením základní barvy měl být spíše výraz *šedý***, neboť rozsah jeho reference se zdá být širší. Za sporný by mohl být považován i třetí význam, jelikož oba zaznamenané případy u adjektiva *šedivý* jsou spojení *šedivá ekonomika*. To je ale ve slovnících uvedeno pouze v podobě *šedá ekonomika*. Je tedy možné, že se jedná buď o netypická užití, nebo se výraz *šedivý* postupně šíří i do spojení se synonymním a formálně podobným výrazem.

Za zmínku stojí i druhý významový okruh, definovaný v práci jako „nezáživný, jednotvárný, nudný; nevlídný; neúspěšný“. Přestože byl zaznamenán ve spojení s oběma lemmaty, v případě lexému *šedivý* můžeme vidět zřetelnou převahu. Z toho vyplývá větší tendence tohoto lexému k obrazným užitím tohoto typu.

Dále jsme zkoumali nositele šedé/šedivé barvy. V Tabulce 21 uvádíme jejich soupis. Na základě těchto dat se pokusíme postihnout shody a rozdíly v užívání výrazů *šedý* a *šedivý*.

Tabulka 21: Pořadí designátů výrazů *šedý* (vlevo) a *šedivý* (vpravo) podle frekvence

Pořadí	Designát	Počet citací	Pořadí	Designát	Počet citací
1	ODĚV	44	1	VLASY	44
2	ŽIVOČICHOVÉ A JEJICH POPIS	31	2	ODĚV	42
3	OČI	19	3	ŽIVOČICHOVÉ A JEJICH POPIS	20
4	BUDOVA, STAVBA	14	4	ČLOVĚK, BYTOST	20
5	OBLOHA	13	5	BUDOVA, STAVBA	18
6	POVRCH ZEMĚ, KRAJINA	11	6	VOUSY A LIDSKÉ OCHLUPENÍ	12
7	BARVA (vlastnost hmoty)	10	7	MĚSTO, ULICE	9
8	DOPRAVNÍ PROSTŘEDKY	10	8	DEN A JEHO ČÁSTI	7
9	VOUSY A LIDSKÉ OCHLUPENÍ	10	9	KŮŽE, ZVL. OBLIČEJ	7
10	VLASY	9	10	MÍSTNOST A JEJÍ INTERIÉR	7
11	ZÓNA	8	11	MRAK	6
12	EMINENCE	7	12	OBLOHA	6
13	BARVA (barvicí látka)	6	13	SKÁLA	5
14	KŮRA/HMOTA MOZKOVÁ	6	14	DELŠÍ ČASOVÝ ÚSEK	4
15	MÍSTNOST A JEJÍ INTERIÉR	6	15	DOPRAVNÍ PROSTŘEDKY	4
16	ROSTLINY	6	16	MLHA	4
17	ZÁKAL	6	17	ROSTLINY	4

18	KÁMEN	5
19	MRAK	5
20	SVĚTLO, STÍN, PŘÍTMÍ	5
21	DELŠÍ ČASOVÝ ÚSEK	4
22	DEN A JEHO ČÁSTI	4
23	KUŽE, ZVL. OBLIČEJ	3
24	MLHA	3
25	VÍNO	3
26	VODA	3
27	ZEMĚ (ve smyslu státu)	3
28	ČLOVĚK, BYTOST	2
29	EKONOMIKA	2
30	HORA	2
31	KOUŘ	2
32	LÁTKA	2
33	PAPÍR	2
34	SKÁLA	2
35	SNÍH	2
36	EMOCE	1
37	HLAVA	1
38	LED	1
39	MĚSTO	1
40	SVĚT	1
41	TRH	1
42	OSTATNÍ ⁶⁸	12

18	SVĚTLO, STÍN, PŘÍTMÍ	4
19	KÁMEN	3
20	LÁTKA	3
21	OČI	3
22	OKNO	3
23	POVRCH ZEMĚ, KRAJINA	3
24	VODA	3
25	EKONOMIKA	2
26	KOUŘ	2
27	PRAZDNO, PRAZDNOTA	2
28	TEORIE	2
29	ZEMĚ (ve smyslu státu)	2
30	ŽIVOT	2
31	BARVA (barvicí látka)	1
32	BŘIDLICE	1
33	CESTA	1
34	DĚŠŤ	1
35	EMOCE	1
36	HORY	1
37	KOST	1
38	KOV	1
39	LES	1
40	OKRUH ČINNOSTI ⁶⁷	1
41	PAPÍR	1
42	PRŮMĚR	1
43	SOCHA	1
44	SVĚT	1
45	OSTATNÍ ⁶⁹	15

Při pohledu na prvních deset designátů obou zkoumaných adjektiv (Tabulka 21) vidíme, že polovina z nich se objevuje u obou výrazů, byť s odlišnou frekvencí. U výrazu *šedý* se objevují nositelé, které bychom mohli zařadit takřka do všech kategorií sémantické struktury,⁷⁰ a vykazují tedy možnost širokého užití. Naopak výraz *šedivý* dominuje zejména v sémantické oblasti „člověk“ a „artefakty“.

⁶⁷ Konkrétní příklad: ...*přehled dvou nejšedivějších oblastí administrativy*.

⁶⁸ Do skupiny „ostatní“ jsme zařadili výrazy, které se ve vzorku objevily s frekvencí 2 a menší, nevyskytly se ani v předchozím bádání a podle našeho názoru nezasahují do logické struktury sémantických konotací zkoumaných adjektiv.

⁶⁹ Viz pozn. č. 67

⁷⁰ Kromě sémantické oblasti „příroda – svět rostlin“ a „produkty pocházející od zvířat“. Druhá jmenovaná se však u zkoumaných adjektiv neobjevuje vůbec.

U adjektiva *šedý* navíc se počet citací jednotlivých designátů (viz Tabulka 21) snižuje plynuleji (vyjma prvních dvou nositelů: oděv a živočichové a jejich popis, jejichž frekvence je vysoká).⁷¹

U výrazu *šedivý* je situace poněkud jiná. Prvními designáty jsou vlasy a oděv, po nich následuje výrazný skok ve frekvenci ke skupinám živočichové a jejich popis; člověk, bytost a budova, stavba. U následujících designátů je také nápadnější rozdíl, ale poté už se v počtu výskytů opět projevuje postupně klesavá tendence.

5.1.1 Styčné body v užití lexémů *šedý* a *šedivý*

Ve většině kontextů mohou adjektiva *šedý* a *šedivý* fungovat takřka zcela synonymně, jedná se o designáty z těchto okruhů:

- **sémantický okruh „příroda – svět rostlin“:**
  - rostliny
- **sémantický okruh „člověk“:**
  - emoce
  - vousy
- **sémantický okruh „neživá příroda“:**
  - hory
  - kámen
  - kouř
  - skály
  - voda
- **sémantický okruh „kosmos, nebe a nebeská tělesa, (sluneční) světlo a počasí; živly; umělé světlo:**
  - mlha
  - mraky
  - světlo, stín, přítmí
- **sémantický okruh „artefakty“:**
  - budova
  - látka
  - místnost a její interiér
  - oděv
  - papír
- **další významy:**
  - ekonomika
  - delší časový úsek
  - svět

---

⁷¹ Nutno však podotknout, že se jedná o relativně široké skupiny designátů.

→ země

Ve většině případů se denotace, konotace i zaznamenané frekvence totožných designátů u obou výrazů překrývaly. Zde pojednáme o některých, v nichž se při bližším zkoumání projeví mírné odchylky, avšak ne tak nápadné, aby byly považovány za jednoznačný rozdíl.

5.1.1.1 Sémantický okruh „příroda – svět rostlin“

V našem vzorku jsou oba výrazy užívány v terminologii – srov. (1), (2). V tomto případě tedy nic nepoukazuje k tomu, že by některé z adjektiv fungovalo jako označení základní barvy.

- (1) *Choroby a škůdci: Při příliš teplém umístění v zimě žloutnou listy a zasychají květy; **plíseň šedá** – botrytida, roztoči, lalokonosec, mšice, svilušky...*
- (2) *Někdy prouší celý měsíc, a v lese najdete leda několik **muchomůrek šedivých** anebo čechrátek černoňatých.*

Při dalším pohledu se však v případě *rostlin* více projevuje popisná funkce u výrazu *šedý*, jež je spojená zřejmě i s jeho využíváním v odborných kruzích (3). Z toho vyvozujeme, že by se o lexému *šedý* dalo uvažovat jako o označení základní barvy.

- (3) *JEDLE **Kůra: šedá, hladká**. Plod: šiška (v říjnu a listopadu). Jedlové jehlice nepíchají. Na větvích jsou uspořádány protilehle. Na rubu mají dva podélné šedivé proužky.*

5.1.1.2 Sémantický okruh „člověk“

V této oblasti se mezi adjektivy *šedý* a *šedivý* nevyskytly v podstatě žádné rozdíly. U designátu **vousy** se jedná o prostou referenci k barvě⁷² (4), (5) a skupina nazvaná **emoce** má jednoznačně negativní konotace smutku, melancholie atp. (6), (7).

- (4) *Měl **šedé rozcuchané vousy**...*
- (5) *Ten velký muž **se šedivými, zcuchanými vousy**...*
- (6) *Hle, jak víří **šedé chmury**...*
- (7) *A bez útěchy vážnu v **šedivé závěži své tesknoty**...*

---

⁷² Zároveň jsou samozřejmě šedivé vousy příznakem stárnutí.

5.1.1.3 Sémantický okruh „neživá příroda“

V sémantickém okruhu „neživá příroda“ se všech zaznamenaných případech jednalo o pouhou referenci k barvě, konkrétně tyto skutečnosti: **hory, kámen, kouř, skály a voda**.

Blíže se zastavíme u objektu skutečnosti **kámen**, u něhož jsme shledali alespoň minimální rozdíly. U obou adjektiv se jedná zejména o popis barvy designátu, pouze snad stojí za zmínku, že u lexém *šedý* se v našem vzorku objevilo několik spojení s *náhrobním kamenem*, jež jsme u adjektiva *šedivý* nezaznamenali (8).

(8) ...*dlažbu střídá krátce střižený trávník - a na něm šedé kamenné náhrobky...*

5.1.1.4 Sémantický okruh „kosmos, nebe a nebeská tělesa, (sluneční) světlo a počasí; živly; umělé světlo“

V této skupině se objevily designáty odkazující jak ke kvalitativnímu chápání barvy (**mlha** a **mraky**), tak ke kvantitativnímu aspektu barvy. Ten vyjadřuje skupina pojmů nazvaná v práci **světlo, stín, přítí**. Ani zde jsme však nezaznamenali v užití zkoumaných adjektiv *šedý* a *šedivý* rozdíly, proto se zde jimi nebudeme více zabývat.

5.1.1.5 Sémantický okruh „artefakty“

V tomto významovém okruhu je také zřetelná především prostá reference k barvě popisovaného objektu. Jako zcela zaměnitelná se jeví zkoumaná adjektiva u následujících designátů: **látka** a **papír**. O dalších pojednáme více.

U designátu **budova** je nutné podotknout, že v okolí lexému *šedivý* se na rozdíl od *šedý* vyskytují i substantiva *panelák* či *sídlště*. Přesto tento fakt nepovažujeme za indikátor větších distinkcí. Z analýzy korpusového materiálu také vyplynulo, že obě adjektiva nesou v těchto spojeních převážně negativní konotace (9), (10).

(9) ...*vedle sebe stála tolik rozdílná stavení, české, smutně strohé šedé horské domky s vysokými sedly střech i roubené chaloupky s venkovními sklípky...*

(10) *Nakonec se objevila Praha nebo lépe řečeno šedivá hradba kasárenských domů, tvořící jakýsi obranný val, za nímž zasvěcenec tušil „stověžaté město“.*

Podobné jevy jsme zaznamenali i u skupiny **místnost a její interiér**. Ve spojení s oběma lexémy se víceméně shodují významy i zaznamenaná frekvence ve vzorku. Oproti

skupině budova se však častěji jedná spíše o popis (11), (12) a jednoznačné negativní aspekty jsou řidší (13), (14).

- (11) *Na uvedené adrese byl **šedý, hladký takřka hedvábný prostor**...*
- (12) *Cestou po schodišti k dětským pokojům si všiml, že je všechno laděné do **krémové a šedivé barvy**.*
- (13) *Bez oken, s podlahou z kamene, **všechno tmavě šedé a hladké**, i stěny byly holé a jaksi bledé.*
- (14) *A ta kancelář! **Malá, šedivé zdi, laciné, ryze funkční zařízení***

Co se týče velké skupiny designátů **oděv**, je víceméně jasné, že se jedná o popis barvy daného kusu oblečení. Přesto jsme však v kolokacích odhalili mírné odlišnosti. Zatímco výraz *šedý* se vyskytuje jako atribut spíše u neutrálního popisu oblečení, *šedivý* je vedle toho častěji spojován zejména s uniformou (15), (16) a vězeňským oděvem (17), (18).

- (15) *Měl na sobě **zmuchlanou šedivou uniformu**...*
- (16) *Kolem kostela projeli, dlouhého, žlutého, se žebry na bocích, hospodu míjejí, bloky bytovek **v šedivých uniformách**, srovnané na ranní apel.*
- (17) *Žena **v šedivém vězeňském obleku** přitiskla ruce k nadrům a pohlédla stranou, kde seděl její právní zástupce...*
- (18) *...asi dvacet mužů **v šedivých trestaneckých hadrech** vystoupilo a seřadilo se do pětic.*

Na rozdíl od lexému *šedý* se *šedivý* objevuje ve větší míře i ve spojení s *kutnou* (19) či *hábitem* (20), které jsou typické pro příslušníky náboženského řádu.⁷³

- (19) *... jako by viděla zpod jeho nového obleku vykukovat otrhanou **šedivou kutnu** bratra Jazyka.*
- (20) *... kde se měla objevit sestra Marie. Ted' se usmívala zase ona; obě ruce měla zastrčené v **širokých rukávech šedivého hábitu**.*

5.1.1.6 Další významy

S kvantitativním aspektem barvy do určité míry souvisí i designát nazvaný v práci **delší časový úsek**, zejména v případech, kdy označuje vzdálené doby.⁷⁴ U něj se však

⁷³ Podle SSSJČ *hábit* = 1. řeholní roucho: mnišský, kapucínský h.; *kutna* = dlouhý svrchní oděv mnišský; expr. kněžský oděv vůbec.

projevuje i další význam, a to „jednotvárnost; nevlídnost“ atd. Tento sémantický rys je dále akcentován u designátů: **svět, země (stát)**. Nakonec ve významu „pololegální“ bylo zachyceno substantivum *ekonomika*.

5.1.2 Rozdíly v užití lexémů *šedý* a *šedivý*

V této části se zaměříme především na rozdíly v užití obou adjektiv u stejných designátů. V analyzovaném vzorku se objevily odlišnosti jak v rovině významu, tak v rovině frekvence (frekvenční rozdíly pro přehlednost uvedeny v Tabulce 22).

Tabulka 22:: Počet zaznamenaných citací designátů výrazně se lišících pouze ve frekvenci

DESIGNÁT	POČET CITACÍ	
	ŠEDÝ	ŠEDIVÝ
KŮŽE, ZVL. OBLIČEJ	3	7
VLASY	9	44
DOPRAVNÍ PROSTŘEDEK	10	4
POVRCH ZEMĚ, KRAJINA	11	3
OBLOHA	13	6

5.1.2.1 Sémantický okruh „člověk“

V případě pojmu **člověk** se vyjevuje silná frekvenční nerovnost ve prospěch lexému *šedivý* (20 výskytů *šedivý* oproti jedinému výskytu *šedý*). V případě pojmenování *šedý* se navíc jedná o popis jakési tajemné, neznámé nebo nediferencované postavy (21), zatímco *šedivý* poukazuje spíše k metonymickému vyjádření stáří (22) a jednotvárnosti, všednosti, nevýraznosti, nudy (23).

- (21) *Pan Schneider se rozběhl zpátky k džípu a pokusil se vytáhnout šedé stvoření ven. Postava příšerně zavyla a obrátila se k němu. „Aáááá!“ Pan Schneider uskočil dozadu. Neznámá bytost se na něj vrhla...*

⁷⁴⁷⁴ Kvantitativní aspekt zde spatřujeme zejména proto, že chápeme vzdálené doby jako něco, co je našim očím a vzpomínkám velmi vzdálené, jakoby zastřené, tudíž huře „viditelné“.

(22) *A pak se již **starý šedivý děda** vrací pomalu ke své chalupě.*

(23) *...všichni ti **bezvýrazní, šedivý obyvatelé Centervillu** na mě zírali...*

V sémantickém okruhu lidského těla jsme zaznamenali značné odlišnosti i v případě designátu **oči**. Na první pohled je zřejmý významný rozdíl ve frekvenci (*šedý* 19 výskytů, *šedivý* 3 výskyty). U výrazu *šedivý* jsme navíc našli 2 případy spíše v přeneseném významu „pohled“ (24) a jeden odkazující k barvě (25). Lexém *šedý* vystupuje spíše jako atribut popisující pouze zbarvení očí (26). Lze se tedy vyjádřit v tom smyslu, že *šedivý* inklinuje spíše k přenesenému vyjádření, zatímco pro neutrální popis konkrétní barvy se ve spojení s očima používá adjektivum *šedý*.

(24) *Tucet párů očí viselo na něm a na kapitánovi, avšak pod tíhou jeho planoucího **šedivého pohledu** se vracely zpět ke svým přístrojům.*

(25) *Pak si vzpomněl na její rozechvělé tělo, jež se k němu přitisklo, na roztomilý pršáček s roztomilými pihami a na **šedivá očka** a na okouzlující pusinku...*

(26) *Její **šedé oči** živě a přívětivě vyzařovaly zbytky dřívější krásy.*

U rozdílů ve frekvenci (viz Tabulka 22) se velice zřetelně vyjevuje tendence ke spojování lexému *šedivý* s **vlasý**, o něco méně s designátem **kůže, zvl. obličje**.

Zkoumaná adjektiva nebyla v prvním jmenovaném případě použita pouze vyloženě se substantivem *vlasý*, ale v případě výrazu *šedý* to byl pouze jediný výskyt (27) oproti 10 výskytům lexému *šedivý*, mezi nimiž je: *kštice* (28), *hlava* (29), *pramínky* (30), *provázky* (31), *odrosty* (32), *kořínky vlasů* (33). V této oblasti je záběr adjektiva *šedivý* mnohem širší, což v kontextu předchozích zjištění nenaznačuje, že by se jednalo o označení základní barvy, ale spíše poukazuje k jisté výhradní spojitelnosti s popisem lidských vlasů.

(27) *...Hechingen, pán již dost starý s **šedou skrání**, avšak vzpřímený a svižný...*

(28) *... muž s divoce kudrnatou **šedivou kšticí** a zasněnými očima.*

(29) *Vrchol jeho **šedivé hlavy** sahal Garthovi sotva pod bradu...*

(30) *Když se jí ve vlasech objevil **šedivý pramínek**, Georgie na ni naléhal, aby si je obarvila*

(31) *Vlasů už měla jen velmi málo. Plazily se po lebce jako tenké **šedivé provázky**.*

(32) *Na vlasech měla temně tizianovou barvu, i když **šedivý odrost** prozrazoval, že potřebuje obnovit.*

(33) *... každých čtrnáct dnů, když si barví **šedivé kořínky vlasů**, má kolem linie vlasů hnědou kůži.*

Šedé/šedivé zbarvení lidské pokožky není přirozené. Naše analýza došla k podobnému závěru jako Vaňková (2000), totiž že takové zbarvení je příznakem špatného fyzického (34), psychofyzického stavu (35) či dokonce smrti (36), u šedivé zřejmě i spojení se stářím (37). Dále jsme na jiné závažnější odlišující tendence nenarazili.

- (34) *Jen pokračoval v kašlání, v těžkých záchvatech dávení, sotva nacházeje čas k nadechnutí mezi jednotlivými křečovitými stahy. Jeho tmavá, čokoládová **plet'** se stala šedou.*
- (35) *„Zrada!“ vykřikl znenadáni. „Zrádci na oddělení!“ **Obličej měl teď šedivý** jako mucholapka nacucaná otrušíkem.*
- (36) *... spadla z lodi do vody a utopila se. Vytáhli ji lodním hákem druhý den nad ránem, šaty nasáklé vodou, **tvář fialově šedou**.*
- (37) *Na **starcových šedivých lících** svítily červené skvrny hanby...*

5.1.2.2 Sémantický okruh „svět živočichů“

Ve spojení s adjektivy *šedý* a *šedivý* se **živočichové a jejich popis** vyskytli téměř v čele Tabulky 21 a jedná se zejména o neutrální popis živočichů, jejich částí těla (38), (39) a jejich názvy. Větší tendenci k užití v odborném diskurzu vykazuje adjektivum *šedý*. Ve vzorku byl užit jak k odbornějšímu popisu živočichů (40), tak k terminologickému označení zvířete (41). *Šedivý* byl zaznamenán k odbornějšímu popisu v jediném případě (42), v terminologii ani jednou.

- (38) *...bystré holubí oči spatřily myslivce s puškou. **Šedá křídla** prudce zatleskala a hejno se rozletělo do všech stran.*
- (39) *Konečně měla úspěch a tlustá **šedivá kočka** se omluvně protáhla kolem zdi do domu.*
- (40) *Hřbetní ploutev zkosená. Prsní ploutve špičaté. Hřbet černavý nebo **ocelově šedý**, někdy i šedohnědý.*
- (41) *Potravou **mazamy šedého** jsou kromě různých bylin a listů i plody, a to i plody velmi tvrdé.*
- (42) *Samice je březí 60 - 66 dní a rodí 2 - 5 mlád'at. **Ta jsou zpočátku šedivá** a teprve během dospívání dostávají krásnou rezavohnědou barvu svých rodičů.*

Z této skupiny ještě zvláště pojednáme o designátu **myš**. U lexému *šedý* jsme objevili 3 výskyty, u *šedivý* 4 výskyty. V obou případech byly zaznamenány přenesené významy (43),

(44), které vykazují frazeologický charakter (označení nevýrazného člověka, často ve spojení s kancelářskou prací).⁷⁵ Pouhý popis myši a jejích částí těla nacházíme pouze u lexému *šedivý* (45).

(43) *Po nedávné modernizaci není už citroën C5 jen mimořádně komfortní „šedá myš“, nýbrž zajímavý vůz...*

(44) *Všechno jen ne šedivá kancelářská myš, to je Zbyněk Kusý.*

(45) *Jen myš, malá a šedivá myška se skryla pod tím pádem.*

5.1.2.3 Sémantický okruh „neživá příroda“

V případě designátů v okruzích **obloha** a **povrch země, krajina** se jedná o rozdíl frekvenčního charakteru (viz Tabulka 22), přičemž častěji užívaný je výraz *šedý*. Obě zkoumaná adjektiva ve spojení s **povrchem země, krajinou** mají popisnou funkci (46), (47), ale vyjadřují i konotace „samoty, pustoty; jednotvárnosti“ (48), (49). Nutno říci, že v tomto případě se často obě oblasti prolínají, což zřejmě souvisí s tím, že už samotná země šedé/šedivé barvy vyvolává určité konotace.⁷⁶

(46) *Kolem mnoha měst v okolí 3323 metrů vysokého vulkánu je patrná ztuhlá láva, která má podle svého stáří různou barvu - černou, šedou nebo červenou.*

(47) *Ford pozoroval ubíhající šedivou krajinu a na chvíli zaváhal.*

(48) *Cesta nebrala konce a po stranách se prostírala stejně šedá, pustá step...*

(49) *...povrch planety v obyčejném denním světle vypadal ponurý a odstrašující, šedivý, prašný, s nevýraznými obrysy.*

5.1.2.4 Sémantický okruh „artefakty“

V případě designátu **dopravní prostředky** se jedná také o frekvenční odlišnost (Tabulka 22). Výrazně častěji se v tomto kontextu užívá adjektiva *šedý*. Z hlediska významu se jedná o neutrální popis objektu.

5.1.2.5 Další významy

Prvním případem je spojení s **barvou**. U výrazu *šedivý* jsme našli jediný výskyt tohoto substantiva, které označuje malířskou potřebu. U druhého ze zkoumané dvojice se ve

⁷⁵ V SČFI se však tento frazém nevyskytuje.

⁷⁶ Ve zkoumaném vzorku jsou to především negativní konotace „jednotvárnosti, nevlídnosti a smutku“.

vzorku vyskytlo hned 16 citací ve dvou významech lexému *barva*.⁷⁷ V prvním významu se jedná zejména o odbornější výklady o práci s tiskem (50), rady pro malíře (51), (52) apod.

- (50) *I ve výchozím nastavení, bez použití jakýchkoliv uživatelských korekcí nabízela barevně velmi vyvážený tisk s neutrálním podáním šedé škály.*
- (51) *Naskicujte si malým kulatým štětínovým štětcem a naředěnou umbrou pálenou kompozici a pak **škálou šedých tónů** vystínujte každý objekt tohoto zátiší.*
- (52) *Syntetickou nátěrovou hmotu Izocolor s vysokým obsahem sušiny je možné použít ve venkovním i vnitřním prostředí. Je **vyráběna v černohnědém, hnědém, šedém, zeleném a černém odstínu.***

Ve významu „barvicí látky“ se vyskytuje lexém *šedý* v daleko menší míře, v našem vzorku především ve spojení s make-upem (53).

- (53) *Nejvhodnější barvy očního make-upu k oblečení v přírodních barvách: **chladné odstíny hnědé nebo šedé, černé oční linky** a na zesvětlení zářivě bílá.*

Dále považujeme za nutné zmínit i sémantickou oblast **den a jeho části**. Zde se projevuje tendence, kterou jsme popsali již v úvodu této kapitoly (kapitola 5.1, komentář k Tabulce 20). U výrazu *šedivý* bylo opět zaznamenáno více dokladů, a to navíc v jeho přeneseném významu (tj. „jednotvárnost; nevlídnost“). V těchto spojeních je akcentován spíše rys „chladu; nevlídnosti; jednotvárnosti“ (55) a (56) než „míry jasu“ (54), jak je tomu v případě lexému *šedý*. Oba jmenované významy jsme zachytili jak u adjektiva *šedý*, tak *šedivý*. Navíc musíme podotknout, že v tomto případě zřejmě více než v jiných se oba významy velmi prolínají, proto je nutné brát tento bod spíše jako odlišnost objevenou intuitivně. K jednoznačnějšímu oddělení bychom museli prostudovat mnohem širší okolí, než nabízí korpusová konkordance.

- (54) *Viděla jen **mlhavý šedý podvečer**...*
- (55) *Byl **chladný šedivý listopadový den**.*
- (56) *Ve vězení se zastavil čas. **Jeden den je šedivější než druhý**...*

---

⁷⁷ Podle SSSJČ: 1. jedna ze základních vlastností hmoty, vnímaná zrakem, způsobená schopností hmoty pohlcovat světelné paprsky o různých vlnových délkách; 2. barvicí látka. Vzhledem k frekvenčně dominantnějšímu zastoupení prvního významu zařazujeme pojednání o designátu *barva* do kapitoly „dalších významů“.

5.1.2.6 Nositelé spojování pouze s jedním z výrazů

Výše uvedené designáty se objevily u obou zkoumaných adjektiv, na tomto místě však ještě shrneme nejdůležitější poznatky o nositelích, kteří se vyskytli v okolí pouze jednoho z výrazů *šedý* či *šedivý*. Až na výjimky šlo o minimální počet citací, pro přehlednost tyto případy shrnujeme v přehledu (Tabulka 23).

Tabulka 23: Nositelé vyskytující se pouze u jednoho z výrazů podle způsobu užití

ZPŮSOB UŽITÍ	NOSITELÉ	
	ŠEDÝ	ŠEDIVÝ
reference k barvě ⁷⁸	<i>hlava, led, sníh</i>	<i>břidlice, déšť, kost, les, okno, socha, kov, město⁷⁹</i>
vyjádření rysu jednotvárnosti, nudnosti; nevlídnosti	-	<i>cesta, okruh činnosti, prázdno/ta, průměr</i>
ustálená slovní spojení	<i>eminence, kůra/hmota mozková, trh, zákal, odrůda vína,⁸⁰ zóna</i>	<i>teorie</i>

Zatímco výraz *šedý* je podle Tabulky 23 schopný ve větší míře vytvářet ustálená slovní spojení, adjektivum *šedivý* v těchto případech prokázalo již zmíněnou tendenci k vyjadřování významu „jednotvárnosti, nudnosti; nevlídnosti“ a také více případů neutrální reference k barvě.

5.2 Shrnutí výsledků korpusového výzkumu

Při analýze korpusových dat jsme se zaměřili zejména na dvě oblasti. První je frekvence významů obou zkoumaných adjektiv *šedý* a *šedivý*, druhou pak jejich kolokace.

Na základě předchozí kapitoly, zabývající se materiálem zachyceným ve slovnících češtiny, jsme vymezili následující významy:

⁷⁸ Termíny a frazeologie zahrnuté zvlášť (viz Tabulka 12 – „ustálená slovní spojení“)

⁷⁹ 1 citace z 9 patří spíše do kategorie „rys jednotvárnosti, nudnosti; nevlídnosti“.

⁸⁰ Zahrnuta spojení *šedý pinot* a *šedý ruland*.

1. mající šedou barvu;
2. nezáživný, jednotvárný, nudný; nevlídný; neúspěšný;
3. temný, tajemný, neznámý;
4. pololegální, nelegální;
5. neurčité území, oblast.

V obou případech adjektiv je nejčastější užití v prvním významu. V dalších významech už shoda nepanuje. Zásadním rozdílem je především fakt, že zatímco *šedý* vyjadřuje všech pět výše uvedených významů, *šedivý* z nich postihuje pouze tři (nevyjadřuje 3. a 5. význam – viz Tabulka 20). Lexémy se však liší i ve druhém významu (viz Tabulka 20). Zde byla zaznamenána jasná tendence ke spojování nezáživných, jednotvárných, nudných, nevlídných a neúspěšných okolností s výrazem *šedivý*.

Co se týče nalezení shod a rozdílů, můžeme říci, že prvním styčným bodem jsou nositelé vlastností, které zkoumaná adjektiva vyjadřují. Ne všechny z nich mají však zcela stejné významy a kontexty užití. Z tohoto faktu plynoucí rozdíly můžeme shrnout do dvou oblastí:

1. rozdíly ve spojitelnosti a oblasti užití;
2. rozdíly ve významu.

Do první jmenované skupiny řadíme především projevující se tendence ke spojování lexému *šedivý* s následujícími nositeli: **vlasý a kůže, zvláště obličej**. Naopak *šedý* **tenduje spíše ke spojení s: dopravním prostředkem, povrchem země, krajinou a oblohou**. I zde se vyjevuje již zmíněný fakt, totiž že adjektivum *šedý* více inklinuje k popisnému užívání. Dále je adjektivum *šedý* mnohem frekventovanější v terminologii a odborných kontextech a i z toho důvodu předpokládáme, že bude označením základní barvy.

Co se týče druhé skupiny rozdílů, potvrdili jsme si některé závěry z předchozí kapitoly. *Šedivý* se totiž vyskytuje ve druhém významu „nezáživný, jednotvárný, nudný; nevlídný; neúspěšný“ (Tabulka 20) ve větší míře, zatímco adjektivum *šedý* je schopno vyjadřovat i jiné významy. Tak je tomu například v případě designátu člověk, bytost, kde *šedý* vyjadřuje spíše „tajemnost“ či „neznámost“. Podobný jev jsme zaznamenali i u nositelů z kategorie den a jeho části, kde *šedivý* stále vyjadřuje význam „nezáživný, jednotvárný, nudný; nevlídný; neúspěšný“, ale *šedý* odkazuje ke kvantitativnímu aspektu barvy, tedy k „míře osvětlení“.

Jako specifické se zdá být i metonymické označování stáří a jeho příznaků, starších lidí atd. lexémem *šedivý*.

6 Závěr

Bakalářská práce si kladla za cíl především určit, který z dvojice lexémů *šedý* a *šedivý* je označením základní barvy. Ve spojení s tím bylo předmětem zkoumání i vymezení rozdílů v užívání obou výrazů a jejich typických kolokací. Za tímto účelem jsme využili především poznatky kognitivně-lingvistického bádání v oblasti pojmenování barev, nastíněné v první kapitole práce.

V první řadě shrneme výsledky týkající se kontextů užívání adjektiv *šedý* a *šedivý*. K dosažení co nejobektivnějších výsledků byly předchozí poznatky zapracovány do sémantické struktury jednotlivých lexémů (viz Příloha).

Z porovnání analyzovaných výrazů vyplývá, že ve většině oblastí se lexémy významově překrývají. Prakticky ve všech sémantických oblastech nacházíme shody, ale mnohde také rozdíly.

V kvalitativním chápání barvy většina výskytů obou lexémů referuje k barvě konkrétních objektů nacházejících se v okolí člověka, ať už se jedná o ne/živé okolí či artefakty vytvořené člověkem. Ve sféře vlastností člověka fungují oba lexémy jednak jako příznak stáří, a jednak jako projev špatného fyzického, psychofyzického či emocionálního stavu, avšak ve větší míře se projevil sklon ke spojování těchto skutečností spíše s adjektivem *šedivý*.

Kvantitativní aspekt barvy jsou podle našich výsledků schopny vyjadřovat také oba výrazy, přesto se ve zkoumaném materiálu projevila nápadnější **tendence spojení s adjektivem *šedý*, zejména v rysech neurčitosti a nelegálnosti**. Tyto sklony navíc potvrzuje i etymologie, jak ji vymežil Machek (2010).

Zásadním rozdílem mezi zkoumanými lexémy je fakt, že výraz *šedý* se častěji vyskytuje v prostých či odborných popisech skutečnosti a uplatňuje se více v terminologii. Zároveň funguje oproti lexému *šedivý* v dalším významu „tajemnosti, neznámosti, neurčitosti“.

Adjektivum *šedivý* naopak více tenduje k přeneseným významům „jednotvárnosti, nudnosti; nevlídnosti“. Ze zjištěných výsledků je patrné, že je pro něj příznačné i spojení se stářím člověka, které plyne už z jeho etymologie. V současné době se však jeho **schopnost označovat jevy reality rozšiřuje i na skutečnosti nespádající primárně do jeho hlavních konotačních center**. Předpokládáme totiž, že původně sloužilo označení *šedivý* skutečně k pojmenování starého člověka (viz Machek 2010), ale postupně se obě adjektiva významově sbližovala a tento trend pokračuje i v současnosti.

Tím plynule přecházíme k dalšímu cíli práce, tedy k určení, které z obou adjektiv označuje základní barvu. Na tomto místě se vrátíme ke kritériím vymezeným Berlinem a Kayem. Oba výrazy vyhovují většině měřítek. Primárně se nejedná o pojmenování odstínů, lexémy neobsahují název předmětu, k němuž odkazují, ani nejsou slovy přejatými. Z faktu, že obě adjektiva dokážou označovat řadu objektů reality z okolí člověka, vyvozujeme, že jsou oba pojmy i psychologicky výrazné. Prvním náznakem možného problému je tak kritérium nesloženého výrazu. Byť ani jeden ze zkoumaných lexémů není složeným výrazem v tom smyslu, jak ho představují Berlin a Kay,⁸¹ pro česká pojmenování *šedý* a *šedivý* je příznačná jejich morfeomatická stavba. Například Hrbáček (1990) se vyjadřuje k morfeomatické stavbě lexému *šedivý* v tom smyslu, že oproti výrazu *šedý* obsahuje *šedivý* prázdný morfém *-iv-*. O charakteru adjektiva *šedivý* jakožto „druhotvaru“ se navíc můžeme přesvědčit i v další literatuře.⁸²

Za rozhodující však považujeme zejména **kritérium širokého rozsahu užití označení základní barvy**. V našem výzkumu se projevilo zejména to, že adjektivum *šedý* je schopné plnohodnotně fungovat v systému jazyka jak v označování primárního, tak sekundárních významů (*šedivý* nevyjadřuje všechny významy, které *šedý* může), jak ve frazeologii, tak ve slovo tvorných procesech. ***Šedivý* inklinuje spíše k vyjadřování již zmíněného významu „jednotvárnosti“**, a přestože je jeho možné pole použití také široké, stále se projevují tendence k přednostnímu označování určitých skutečností, jakou je například ***stáří člověka a jeho projevy***. Navíc se lexém *šedivý* nevyskytuje v terminologii a odborných popisech v takové míře jako výraz *šedý*. Ten také spíše inklinuje k vyjadřování kvantitativního aspektu barvy, s nímž souvisí i jeho etymologická spojitost s adjektivem *šerý*, potažmo stínem. Tyto důvody nás vedou k závěru, že za **označení základní barvy považujeme lexém *šedý***.

---

⁸¹ Tento fakt plyne ze skutečnosti, že angličtina chápe „nesložený výraz“ poněkud jinak než čeština. Přesto však lze toto kritérium aplikovat i v češtině.

⁸² Dokulil (1967), Machek (2010), Klégr (2007), Štěpán (2004).

7 Použitá literatura

7.1 Prameny

BITTNEROVÁ, D. – SCHINDLER, F.: *Česká přísloví: soudobý stav konce 20. století. 2.* vyd. Praha: Karolinum, 2003.

ČERMÁK, F. et al: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání.* Voznice: Leda, 2009.

ČERMÁK, F. et al: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné.* Voznice: Leda, 2009.

ČERMÁK, F. et al: *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné.* Voznice: Leda, 2009.

ČERVENKA, M. – BLAHOSLAV, J.: *Česká přísloví.* Praha: Odeon, 1970.

FLAJŠHANS, V.: *Česká přísloví. 2. sv. 2., rozš. vyd.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013.

HALLER, J.: *Český slovník věcný a synonymický II.* Praha: SPN, 1974.

HALLER, J.: *Český slovník věcný a synonymický III.* Praha: SPN, 1977.

JUNGMANN, J.: *Slovník česko-německý. 2. vyd.* Praha: Academia, 1990.

KLÉGR, A.: *Tezaurus jazyka českého.* Praha: NLN, 2007.

KOTT, F. Š.: *Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický.* Praha: František Šimáček, 1882.

KŘEN, M. – BARTOŇ, T. – CVRČEK, V. – HNÁTKOVÁ, M. – JELÍNEK, T. – KOCEK, J. – NOVOTNÁ, R. – PETKEVIČ, V. – PROCHÁZKA, P. – SCHMIEDTOVÁ, V. – SKOUMALOVÁ, H.: *SYN2010: žánrově vyvážený korpus psané češtiny.* Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2010. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz>

MACHEK, V.: *Etymologický slovník jazyka českého. 5. vyd.* Praha: NLN, 2010.

MARTINCOVÁ, O. et al: *Nová slova v češtině 1: Slovník neologismů*. Praha: Academia, 1998.

MARTINCOVÁ, O. et al: *Nová slova v češtině 2: Slovník neologismů*. Praha: Academia, 2004.

Ottův slovník naučný. Díl 17. Praha: J. Otto, 1901.

PALA, K. – VŠIANSKÝ, J.: *Slovník českých synonym*. 3., dopl. vyd. Praha: NLN, 2000.

Příruční slovník jazyka českého. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1935–1957.

REJZEK, J.: *Český etymologický slovník*. 2. vyd. Voznice: Leda, 2012.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. 3., opr. vyd. Praha: Academia, 2003.

Slovník spisovného jazyka českého. Praha: Academia, 1960–1971.

ZAORÁLEK, J.: *Lidová rčení*. 3. vyd. Praha: Aurora, 1996.

7.2 Odborná literatura

BARAN, L.: *Barva v umění, kultuře a společnosti*. Praha: SPN, 1978.

BERLIN, B. – KAY, P.: *Basic Color Terms*. Berkeley: University of California Press, 1969.

BJELAJEVA, I.: *Niepodstawowe nawywy barw zielonej w jeyzku polskim, czeskim, rosyjskim i ukraińskim*. In *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Eds. R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000, s. 93–103.

ČERMÁK, F.: *Manuál lexikografie*. Jinočany: H&H, 1995.

DOKULIL, M (ed.): *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*. Praha: Academia, 1967.

EISNER, P.: *Chrám i tvrz*. 4. vyd. Praha: Just, 1997.

FILIPEC, J. – ČERMÁK, F.: *Česká lexikologie*. Praha: Academia, 1985.

GIEROŃ-CZEPCZOR, E.: *A Corpus-Based Cognitive-Semantic Analysis of the Primary Basic Colour Terms in English and Polish*. Racibórz: Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, 2011.

GOETHE, J. W. von: *Smyslově-morální účinek barev*. Hranice: Fabula, 2004.

HRBÁČEK, J et al: *Mluvnické rozbory a cvičení v češtině*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1987.

KŘEN, M. – RICHTEROVÁ, O.: *Korpusy ČNK* [online]. Cit. 2015-04-14. Dostupné z: <<http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:uvod>>.

LEPIL, O.: *Fyzika pro gymnázia – optika*. 3. vyd. Praha: Prometheus, 2002.

LÜSCHER, M.: *Čtyřbarevný člověk*. Praha: Železný, 1997.

LÜSCHER, M.: *Test volby barev k hodnocení osobnosti*. Bratislava: Psychodiagnostika, 1991.

PAJDZIŃSKA, A. – TOKRSKI, R.: *Jazykový obraz světa a kreativní text*. In *Slovo a slovesnost*, roč. 71, 2010, č. 4, s. 288–297.

SCHMIEDTOVÁ, V. – SCHMIEDTOVÁ, B.: *Určení jazykové základovosti barev v Českém národním korpusu*. In *Korpusová lingvistika: Stav a modelové přístupy*. Ed. F. Čermák, R. Blatná, Praha, NLN, 2006, s. 285–313.

ŠTĚPÁN, P.: *Označení barev a jejich užití v toponymii Čech*. Praha: Filozofická fakulta UK, 2004.

TOKARSKI, R.: *Semantyka barw we współczesnej polszczyźnie*. 2. vyd. Lublin: UMCS, 2004.

VAŇKOVÁ, I.: *Kapitoly o barvách*. In *Co na srdci, to na jazyku*. I. Vaňková a kol. Praha, Karolinum, 2005, s. 195–246.

VAŇKOVÁ, I.: *Mienić się różnymi kolorami*. In *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Eds. R. Grzegorzycowa, K. Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000, s. 105–123.

WASZAKOWA, K.: *Podstawowe nazwy barw i ich prototypowe odniesienia. Metodologia opisu porównawczego*. In *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Eds. R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000a, s. 17–28.

WASZAKOWA, K.: *Struktura znaczeniowa podstawowych nazw barw. Założenia opisu porównawczego*. In *Studia z semantyki porównawczej: nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*. Eds. R. Grzegorzczkova, K. Waszakowa. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2000b, s. 59–72.

WASZAKOWA, K.: *Žlutá barva v polském a českém jazykovém obrazu světa – hledání prototypového vzoru*. In *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Ed. L. Saicová Římalová. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2004, s. 75–87.

WIERZBICKA, A.: *Význam výrazů pro barvy a univerzálie vidění*. In *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*, Praha, Karolinum, 2014, s. 312–359.

ZAIKINA, T.: *Označení bílé a černé barvy v české a ruské frazeologii*. In *Korpusová lingvistika Praha 2011. 1 InterCorp*. Ed. F. Čermák. Praha: NLN, 2011, s. 310–327.

8 Příloha

Schéma 1: Sémantická struktura lexému *šedý* v pojetí K. Waszakové

1. sémantický okruh „příroda – svět rostlin“

1.1. části rostliny vykazující šedé zbarvení

1.1.1. terminologicky (*paličkovice šedá, tilandsie šedá*)

1.1.2. pouhý popis (*koruny šedých topolů a jilmů, rybky v houštině šedých chaluh*)

2. sémantický okruh „člověk“

2.1. zbarvení kůže - obličej, tvář, pleť apod.

2.1.1. při špatném fyzickém stavu, nemoci, smrti (*utopenou vytáhli s fialově šedou tváří; v těžkých záchvatech dávení se jeho pleť stala šedou; šedý zákal*)

2.2. vlasy, vousy a další ochlupení – příznak stáří (*šedá hlava; každý zná vrásčitého dědu Juskuna se záplavou šedých vlasů a vousů; stařec s šedým plnovousem*)

2.3. oči (*v šedých očích jí zazářil úsměv; zvědavé světle šedé oči; dobrácké šedé oči*)

2.4. vnitřní orgány (*šedá kůra mozková*)

2.5. negativní emoce (*v hlavě vířily šedé chmury*)

2.6. neznámý, tajemný člověk (*šedá eminence*)

2.7. nudný, nevýrazný člověk (*Letizia je pokaždé šik, zatímco infantky vedle ní působí jako „šedé myšky“*)

3. sémantický okruh „svět živočichů“

3.1. některé druhy zvířat (*šedý vlk se protáhl do nory; osm šedých ptáků sedí ve tmě*)

3.1.1. terminologicky (*plískavice šedá; plejtvákovec šedý; sova šedá; vrána šedá*)

3.2. část živočicha vykazující šedé zbarvení (*barva srsti bývá šedá až černá; kuň se šedou srstí*)

4. sémantický okruh „přírodní produkty pocházející od zvířat“

5. sémantický okruh „neživá příroda“

5.1. povrch země, půda (*šedý vápenec; písek temně šedé barvy; ztuhlá láva, která má podle svého stáří černou, šedou nebo červenou barvu*)

5.2. skály, hory (*z černého lesa vystupuje šedá skála; šedé štíty hor*)

5.3. kámen (*šedá žula; šedé kamenné náhrobky; městečko z šedého kamene*)

5.4. popel (*obličej měl popelavě šedý*)

5.5. voda (*paprsky slunce se odrážejí od šedých vod; olověně šedá voda po potopě*)

5.6. led a sníh – rozbředlý, špinavý (*rolby rozhrnovaly šedou břečku*)

5.7. kouř (*šedé oblaky kouře*)

6. sémantický okruh „kosmos, nebe a nebeská tělesa, (sluneční) světlo a počasí; živly; umělé světlo

6.1. mlha (*padla šedá mlha*)

6.2. mraky (*šedé zimní mraky; obloha se zatáhla šedými mraky*)

6.3. přítí, stín

6.3.1. úsvit, soumrak (*den se jasní v prvním šedém světle; šedý úsvit; na východě přecházelo nebe do šeda; šedý lem noční oblohy*)

6.3.2. nedostatek světla (*mnich v šedém přítí*)

7. sémantický okruh „artefakty“

7.1. budovy, stavby (*šedý hrad; šedé stěny*)

7.1.1. interiér (*na uvedené adrese byl šedý, hladký, takřka hedvábný prostor*)

7.2. látka (*šedé hedvábí; šedé věžeňské sukno*)

7.3. oděv (*šedý oblek; šedý plášť; šedá sukně; šedý svetr*)

7.4. papír (*bílý obrys na šedém papíře*)

7.5. odrůda vína (*šedý pinot, šedý ruland*)

7.6. barva

7.6.1. malířská potřeba (*nátěrová hmota v šedém odstínu*)

7.6.2. technicky pojímaná barva (*tiskárna nabízela velmi vyvážený tisk s neutrálním podáním šedé škály; v rozbalovacím menu Background color (barva pozadí), představuje RGB souřadnice šedé barvy*)

7.6.3. líčidla (*šedé oční stíny*)

7.7. dopravní prostředky (*šedé lodě; motor šedého vozu několikrát zaškytal*)

7.8. kov (*šedá litina*)

Další kolokace a významy

- I. jednotvárnost (*šedý život; šedá fráze; šedá slova; šedá budoucnost; šedý svět*)
- II. pololegální jevy (*šedý trh; šedá ekonomika; šedá zóna*)
- III. průměrnost (doloženo v Tezauru)
- IV. tajemnost, neznámost (*šedá eminence; šedá dávnověkost*)

Schéma 2: Sémantická struktura lexému *šedivý* v pojetí K. Waszakové

1. sémantický okruh „příroda – svět rostlin“

1.1. části rostliny vykazující šedé zbarvení

1.1.1. terminologicky (*mochna šedivá*)

1.1.2. pouhý popis (*zápach blinů šedivých*)

1.2. suchá rostlina, její zbytky (*šedivá strniště sklizené kukuřice*)

2. sémantický okruh „člověk“

2.1. zbarvení kůže - obličej, tvář, pleť apod.

2.1.1. při špatném fyzickém a psychofyzickém stavu; nemoci, únavě (*šedivé skvrny na obličejí znamenaly omrzliny; unavená šedivá pleť; byl šedivý jako popel*)

2.2. vlasy, vousy a další ochlupení – příznak stáří (*vlasy protkané šedivými pramínky; šedivé vlasy poletovaly ve větru; muž se šedivou kšticí; stařec se šedivými knírky; šedivé chlupy na hrudi; povytáhl šedivé obočí*)

2.2.1. starý člověk (*starý šedivý děda; šediví stařečci; staré šedivé ženy*)

2.3. oči – potažmo pohled (*planoucí šedivý pohled; šedivý kukuč*)

2.4. negativní emoce (*v šedivé závěži své tesknoty; duše má již bez dojmů, prázdnotou je šedivá*)

2.5. kost (*holá šedivá kost*)

2.6. jednotvárná masa lidí (*šediví obyvatelé Centervillu*)

2.7. nudný, nevýrazný člověk (*šedivá kancelářská myš*)

3. sémantický okruh „svět živočichů“

3.1. některé druhy zvířat – neterminologicky (*šedivý kuň; šedivá kočka; šedivá veverka; jen malá a šedivá myška; každý osel je jinak šedivý*)

3.1.1. část živočicha vykazující šedé zbarvení (*šedivá srst; šedivá bodlinka*)

4. sémantický okruh „přírodní produkty pocházející od zvířat“

5. sémantický okruh „neživá příroda“

5.1. povrch země, půda (*šedivý jíl; povrch vypadal šedivý a prašný*)

5.2. prach (*prachem šedivé boty*)

5.3. skály, hory (*šedivé vrcholy hor; šedivé skály vystupují z černého lesa*)

5.4. kámen (*náklad šedivého kamene; šedivé a lesklý mrňavý kamínek*)

5.4.1. břidlice (*podlaha ze šedivé břidlice*)

5.5. popel (definice barvy jako *popelavé; byl šedivý jako popel*)

5.6. voda (*typicky šedivé zimní moře; první paprsky pronikaly šedivou vodou*)

5.7. kouř (*z komínu se valí šedivý dým; šedivý kroužek cigaretového kouře*)

6. sémantický okruh „kosmos, nebe a nebeská tělesa, (sluneční) světlo a počasí; živly; umělé světlo

6.1. mráz – jinovatka (*šedivý mráz*)

6.2. mlha (*šedivé mlhy nad lesem plynou; město se ponořilo do šedivé mlhy*)

6.3. mraky (*šedé zimní mraky; obloha se zatáhla šedými mraky; byl chladný šedivý listopadový den, okna smáčel déšť*)

6.4. déšť (*spustil se liják, pouliční světla zatemnil šedivý závěs*)

6.5. přítmí, stín

6.5.1. úsvit, soumrak (*šedivý soumrak; šedivé svítání*)

6.5.2. nedostatek světla (*postava zmizela v šedivém přítmí*)

7. sémantický okruh „artefakty“

7.1. budovy, stavby (*šedivé sídliště; šedivá břidlicová střecha; šedivý kamenný kostelík; šedivé průčelí domu*)

7.1.1. město, ulice (*procházeli jsme šedivými ulicemi v šedivém velkém městě; šedivé ulice barokní Prahy; Berlín byl nádherně šedivý*)

7.1.2. interiér (*pokoj laděný do krémové a šedivé barvy; šedivá kamenná podlaha*)

7.1.3. okno (*šedivá okna dopravních prostředků*)

7.2. látka (*šedivá látka podřadné jakosti; šedivé hedvábí; šedivá vlněná látka*)

7.3. oděv (*šedivý oblek; šedivý župan; šedivé kraťasy; oblékla si šedivý svetr*); často spojený se zvláštními druhy:

7.3.1. uniforma (*jel oblečen v šedivé uniformě kadeta; měl na sobě zmuchlanou šedivou uniformu*)

7.3.2. oděv příslušníků náboženského řádu (*šedivé sestry; šedivý bratři; viděla šedivou kutnu bratra Jazyka*)

7.3.3. vězeňské oblečení (*muži v šedivých trestaneckých hadrech; vězni v šedivých mundúrech; žena v šedivém vězeňském obleku*)

7.4. papír (*hrubý šedivý papír*)

7.5. barva

7.5.1. malířská potřeba (*barvič si vybral od růžové po šedivou*)

7.6. dopravní prostředky (*šedivý tank; šedivý rolls-royce*)

7.7. kov (*šedivé koleje*)

7.8. socha (*zaplevelená zahrádka s šedivou spadlou sochou*)

Další kolokace a významy

- I. jednotvárnost (*šedivá normalizace; šedivý svět; šedivá Evropa; jeden den je šedivější než druhý; nejšedivější oblast administrativy; méně záchytných bodů v čase jednotvárně šedivého života*)
- II. bezbarvý (*šedivá je všechna teorie a zelený je strom života*)
- III. pololegální jevy (*šedivá ekonomika, korupce a další problémy*)
- IV. průměrnost (*šedivý průměr*)